

ANTE PAVLOV

Language Death

DAVID CRYSTAL

Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Cenedl heb iaith, cenedl heb galon.

Jedno od najvećih pitanja moderne lingvistike je ekspanzija velikih te nestajanje malih jezika. Baš to pitanje, kao i sve što prati navedene procese, iznosi u svojoj knjizi *Language Death* (Smrt jezika) ugledni britanski lingvist David Crystal. Pristupačnim pisanjem o spomenutom problemu, ali ipak ne pojednostavljenim, Crystal daje objašnjenje što je to smrt jezika, zašto je nužno sačuvati jezičnu raznolikost te kako to postići.

Od početka se 90-ih godina o izumiranju jezika naveliko pisalo, napisan je značajan broj knjiga i članaka o tom pitanju, međutim ova je knjiga i u takvoj situaciji potrebna, tim više što se jednojezičnost u zadnje vrijeme počela širiti kao glavna opreka multikulturalnosti, o čemu Crystal piše u drugom poglavlju pod nazivom "Zašto bismo trebali mariti?" (Why should we care?). No za razliku od velikog broja drugih lingvista koji su se bavili ovim problemom te pisali o smrti jezika i smanjenju jezične raznolikosti, npr. R. M. W. Dixona ili Nancy Dorian, Crystal nema ni minute terenskoga rada pa se stoga uvelike mora oslanjati na mnoge druge izvore i autore koji su se bavili tim osjetljivim pitanjem. U takvoj situaciji, Crystal se uvelike služi citatima i referencama, u prvom redu iz Dixonove knjige (*The Rise and Fall of Languages*. Cambridge: CUP, 1997), čime bismo Crystalovu knjigu mogli okarakterizirati kao malu, popularnu antologiju, a ne strogi autorski uradak. Naravno, pod ovim ne mislim ništa negativno o Crystalovu djelu. Pitanja su izumiranja jezika te smanjivanja jezične raznolikosti preozbiljna da bismo angažiranim lingvistima pristupili s takvom sitničavošću pa se iz toga razloga može pohvaliti svaki napisan redak i smatrati ga ozbiljnim doprinosom u borbi protiv globalnog lingvocida, kao što ni popularizacija ove tematike ne može nikako naškoditi već samo pridonijeti osvještavanju i pozitivnu pomaku. U skladu je s tim Crystal prilikom svojega, možda bismo rekli davna, posjeta Zagrebu, a za koji možemo zahvaliti Damiru Kalogjeri, studentima i ostalim zainteresiranim slušačima predstavio svoju knjigu na

133

PRIKAZI I RECENZIJJE

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2008.
SVEZAK 9 | 13 BROJ

duhovit i zanimljiv način. Bila bi velika šteta da se jedno takvo gostovanje ne ponovi još jednom.

Crystal nas na početku knjige upoznaje s pojmom jezične smrti navodeći koliko u svijetu ima “velikih” i “malih” jezika. Prema nekima taj broj varira između 3000 i 6000, dok je Crystalu donja i gornja granica, s kojom bih se i osobno složio, 5000 i 7000 jezika. Od toga će, prema predviđanjima, u idućih 100 godina izumrijeti oko polovica, dakle oko 3000 jezika, a samo u ovom trenutku oko 400 jezika samo što nije izumrlo.

Zadaća autora ove knjige, mišljenja sam, nije bila nimalo lagana: trebalo je balansirati između jednostavna, popularna i stručna pristupa, iako mu se može postaviti pitanje zašto se nije bavio i literaturom koja obrađuje pitanja strukture onih jezika koji prolaze kroz period slabljenja do konačnog trenutka smrti. Naime, poredbeno je proučavanje jezika kojima prijeti izumiranje pokazalo da ugroženi jezici dijele neka gramatička obilježja, primjerice dolazi do pojednostavljivanja gramatičke strukture te intenzivno posuđivanje iz dominantnog, leksifikatorskog jezika. Tada se izumirući jezik postupno funkcionalno reducira, gubi domene svoje uporabe, odnosno broj komunikacijskih situacija u kojima se upotrebljava(o), dok na samom kraju od njega ne ostane poneka fraza, ili možda toponim i sl.

Odgovori su, u vidu podnaslova, u 2. poglavlju knjige u potpunosti pogođeni. Svako od takvih potpoglavlja obrađuje jedan od razloga očuvanja jezične raznolikosti: (1) trebamo raznolikost, (2) jezici izriču identitet, (3) jezici su ogledalo povijesti, (4) pridonose ukupnosti ljudskoga znanja te (5) jezici su zanimljivi kao takvi. Mislim da jedino posljednji odgovor možda treba laganu razradu, odnosno u tom je dijelu knjige Crystal možda mogao malo više iskoristiti Sapir-Whorfovu hipotezu jer je tu upravo to posrijedi. Jezici su jedinstveni gramatikalizatori i leksifikatori objektnog svijeta, i to je karakteristično za svaku jezičnu zajednicu kao subjekta u tome procesu. Prekodiranje opažajnog, odnosno opaženog svijeta u jezik jest dostignuće vrijedno samo po sebi, eventualna bi temeljitija razrada ovog dijela dala Crystalovoj knjizi dodatnu čvrstinu i zanimljivost u obrazloženju očuvanja jezika.

U 4. i 5. poglavlju Crystal raspravlja o koracima koji se moraju poduzeti te što se može po tom pitanju napraviti; ova dva poglavlja podosta sumiraju od onoga što je već prije napisano u postojećoj literaturi o ovoj problematici. Crystal ističe kako je moguće da jezik preživi ako se kod njegovih govornika podigne ugled koji taj jezik uživa, njihovo samopoštovanje, međutim također izriče i tvrdnju koju možemo uzeti s rezervom. Naime, Crystal tvrdi

da se ugroženi jezik može oporaviti ako ugrožena jezična zajednica ovlada prednostima elektronske tehnologije, ali to može biti i dvosjekli mač. Kada jednom ugrožena jezična zajednica dođe u kontakt npr. s Internetom, u tom je trenutku već izložena pritiscima globalizacije te je logično da će se sadržaji na Internetu moći čitati samo na jednom od dominantnih jezika. Možda je izlaz u korištenju prednosti televizije, radija i tiskanih medija, a Crystal na to i cilja s obzirom da je to donekle “izvuklo” velški jezik. Također, trebamo uzeti s rezervom i tvrdnju da se umrli jezik može ponovno oživjeti jer nije slučaj da tako oživljeni jezici nastave tradiciju ondje gdje je za izumrlu varijantu ona prestala, i to u prvom redu mislim na strukturu, npr. današnji je maorski strukturno drukčiji od starog, izumrllog maorskog, a također i 1900. izumrli kaurnski, ponovno je oživljen, ali strukturno drukčiji. Naravno, tu je i pitanje hebrejskoga, ali tu ne možemo govoriti o oživljenu jeziku ako je cijelo vrijeme postojala neprekinuta pisana tradicija na hebrejskome kao vjerskom jeziku, što dobro uočava Crystal.

U knjizi se napominje da je jako važno dokumentirati jezike i biti na terenu prije nego što postane prekasno za neke od njih, odnosno, u pravoj boasovskoj tradiciji jezičnog dokumentiranja, nema bolje stvari za mlada lingvista nego otići na neko vrijeme istraživati neopisani jezik, i napisati gramatiku, rječnik te zbirku tekstova. Dakako, s ovim se ne mogu ne složiti.

Zanimljivo je vidjeti na kraju knjige dodatak u kojem su prezentirane organizacije namijenjene “spašavanju” ugroženih jezika. Središta su svih tih organizacija uglavnom u Japanu i u drugim zemljama zapadnoga svijeta, dok ih je samo nekoliko sa sjedištem u Meksiku, Gvatemali i Brazilu. To kao da dobro pokazuje da u osvještavanju govornikâ treba početi od lingvistâ jer navedeni primjeri pokazuju da je u svim zemljama Južne i Srednje Amerike primarno proučavanje španjolskoga i portugalskoga jezika, dok je zanimanje za autohtone, ugrožene jezike slabo ili nikakvo, što je itekako porazna statistika. Na tragu ovoga mogao bih navesti i stanje u hrvatskoj lingvistici kao zabrinjavajuće, jer se premalo bavimo samim sobom, tj. svojim jezičnim varijetetima ili, kao što ću pokazati, jezicima.

Jezična je raznolikost svijeta jako bitan segment ukupne kulturne raznolikosti ljudskih zajednica, a podrazumijeva se da je jezik i ključan oslonac vlastitoga identiteta. Nikada nije kasno napraviti što god jer se jezična rasprostranjenost smanjuje tijekom vremena; dalmatski je (veljotski) stoljećima uzmicao pred hrvatskim, da bi svoj kraj doživio tek u osvit 20. stoljeća; trenutačno su na redu istroromanski te istrorumunjski i venetski

u Istri od kojih svaki ima debelo manje od tisuću govornika. U Hrvatskoj su dakako ugroženi i čakavski i kajkavski, idiomi prvih hrvatskih književnika, hrvatski jezici s književnom tradicijom jednako starom kao i kod nekih “velikih” jezika, a i dalje se smatraju dijalektima hrvatskoga (npr. Ethnologue, a i mnogi eminentni hrvatski lingvisti) uzimajući u obzir genetske kriterije. Tako jednostavno postavljeno, a ignorirajući u potpunosti i sociolingvistička i kognitivnolingvistička dostignuća, prema genetskim kriterijima možemo smatrati istim jezikom i cijeli južnoslavenski jezični prostor te time ugroziti postojanje naših jezičnih varijeteta, nazovimo ih tako, čakavskoga i kajkavskoga koji svakako funkcioniraju kao jezični identiteti makar njihovi govornici toga nisu svjesni.

Nemamo, dakle, puno razloga za optimizam! I da zaključim s nekim zapanjujućim brojkama koje Crystal iznosi u svojoj knjizi: 4% svjetskih jezika smješteno je u Europi, a primjerice samo na Papui Novoj Gvineji i u Indoneziji 25%; 96% svjetskih jezika govori samo 4% stanovništva svijeta, 25% ima manje od tisuću, a 95% svjetskih jezika ima manje od milijun govornika. Trenutačno je samo 600 jezika sigurno, dakle negdje oko 10%; ne zna se koliko je jezika izumrlo, a da se nikada nije saznalo da su i postojali. Porazna statistika govori da u doglednoj budućnosti lako možemo biti u situaciji da imamo oko 200 jezika, odnosno onoliko standardnih jezika koliko i država svijeta.

ANTE PAVLOV

Hrvatski na uvjetnoj slobodi: Jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe

IVO ŽANIĆ

Politička misao: Zagreb, 2007.

Knjiga Ive Žanića, izvanrednoga profesora hrvatskoga jezika i novinarske stilistike na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, novi je doprinos promišljanjima jezične stvarnosti. Njegova se najnovija knjiga sastoji od “Uvoda”, dva veća poglavlja te “Pokušaja zaključka”.

Mogao bih reći da se jezična pitanja u Hrvatskoj uglavnom pokušavaju razmatrati na tri razine. Prva je razina ona jezičnih idioma koji se govore u

lokalnim, u Hrvatskoj, geografskim skupinama. Morao bih biti poprilično oprezan da takve lokalne jezične varijetete na nazovem njihovim pravim imenima, jer, nažalost, ti nazivi u jezično-identitetskom smislu nisu ni najmanje prihvaćeni na lokalnoj razini gdje su ti idiomi i najjače zastupljeni. Tako da sve sramežljivije baratamo čakavskim i kajkavskim kao jezicima, a sve ih, moguće, više uklapamo u veliku jezičnu odrednicu – hrvatski jezik. Na drugoj razini, onda, baš dolazi taj hrvatski jezik, koji, međutim, ne dolazi bez dodatnih problema. Naime, vjekovječna su raspravljanja o njegovoj sličnosti ili istosti srpskome, gdje se na određeni način sukobljavaju isti oni elementi koji ukalupljaju čakavski i kajkavski i općeidentitetsku maticu hrvatskoga jezika. Treća razina je, pak, najsuvremenija boljka cijelog ovog jezičnog područja, razina njegovoga odnosa prema van, prema jezičnome stanju u Europi. Uzevši svu tu nagomilanu tradiciju u obzir Ivo Žanić u svojoj knjizi pokazuje koliko su naša jezična previranja u potpunosti suvremena na europskome tragu. Naime, Europa, a time i njezini jezici, nije ni najmanje pošteđena problema, stajališta, razmatranja i prepucavanja koja se mogu vidjeti u našoj maloj lokalnoj sredini. Kako je državna, jezična nagradnja u velikoj mjeri identitetska, logično je da centralni dio svoje knjige Žanić obrće oko dva temeljna poglavlja.

Prvo je poglavlje o hrvatskome jeziku nakon raspada Jugoslavije. U navedenome poglavlju Žanić nam prikazuje nekolicinu problema koji more govornike hrvatskoga, gdje autor to oprimjeruje suvremenim “pomagalima” poput prijevoda filma ili internetske diskusije. Isto tako, primjer jezičnoga sukoba Hrvata doseljenika i Hrvata starosjedinaca vrlo lako može izmamiti i pokoji smješak, jer se pokazuje potpuna apsurdnost sukoba lokalnih idioma, pa čak kad je s jedne strane rječnik lokalnoga idioma blizak standardnome jeziku.

Drugo je poglavlje, naziva “Europa uoči hrvatskoga”, na jednaki način paradigmatično za stanja u kojima se identitet pokazuje kao kulturna razlika konstruirana na temelju kulturnoga kapitala skupine, a iz kojega će skupina, u određenoj društvenoj konfiguraciji jednome dijelu svoga nasljeđa pripisati razlikovno obilježje u odnosu na drugu skupinu. Na odličnim primjerima Žanić pokazuje kako se europska razina ni najmanje ne razlikuje od lokalne hrvatske, a niti se ne razlikuju druge lokalne europske razine. Na taj način hrvatski govornik može pronaći zajedničku frustraciju s govornikom “nepostojećeg” austrijskoga, i to ne samo na međudržavnoj razini u “sukobu” sa srpskim, nego i na svojoj vlastitoj mikrorazini. Kao da se stvari ponavljaju s nižih razina i na višim u istovjetnim problemskim opisima. I – to nije

ništa čemu bismo se morali čuditi. Naprotiv, jednakovrijedna previranja na hrvatskoj lokalnoj razini (npr. između germe i kvasca ili prijevora hrvatskoga i srpskoga) kao i na europskoj, možda čak i samo donekle lokalnoj, između austrijskih i njemačkih inačica i shvaćanja pravopisa, ili međudržavnim nastojanjima osiguravanja vlastitoga jezika kao prijevodnoga na međunarodnim konferencijama Europske unije, ili čak ne na međunarodnim konferencijama već i na etiketiranju proizvoda (npr. zabavan primjer jezičnog sukoba oko termina marmelada) samo nam govore kako se ovakva jezična stanja ne mogu obuzdati jednostavnim pokretom standardizacijskog pera. Jer sada govorimo već o mnogo većem tržištu te marketinškoj vrijednosti. Naravno, metaforički.

Kako će u svemu tomu plivati hrvatski jezik jednom kada Hrvatska uđe u Europsku uniju, vrlo će vjerojatno biti tema neke druge knjige. Međutim, sada nam je ovo djelo itekako potrebno jer je pisano uzimajući u obzir izrazito suvremene probleme, dapače, čak i anticipirajući pojedine. Nadasve je potrebno kao štivo svakome tko se želi upustiti u suvremenu jezično-političku problematiku, a ostaviti po strani zastarjele metode tipične za malenu sredinu, a nakon što uđemo u Europsku uniju, imat ćemo puno bitnije stvari za raspravljati, u čemu nam Žanićeva knjiga može poslužiti i kao svojevrsni šalabahter.

TEA VIDOVIĆ

Mozart. Sociologija jednog genija

NORBERT ELIAS

Naklada Jesenski i Turk,
Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2007, 134.str.

Knjiga Mozart. Sociologija jednog genija djelo je njemačkog sociologa Norberta Eliasa (1897.-1990.). U njemačkoj verziji knjiga je izdana 1991. godine, dok je kod nas svjetlo dana ugledala 16 godina kasnije zahvaljujući Jesenskom i Turku. Zanimljivo je da je predgovor Ognjena Čaldarovića napisan na dan kada se u cijelom svijetu obilježavala 215. godišnjica Mozartove smrti – 05. prosinca 2006. godine.

Knjiga je podijeljena u 9 poglavlja koje sam autor naziva »Sociološkim ogledima o Mozartu« i koji nam daju intiman uvid u Mozartov život. Elias pisanju knjige nije pristupio uobičajenim kronološkim slijedom već nas na

samom početku knjige upoznaje s tragičnim Mozartovim završetkom, a zatim kreće u razjašnjenje takvoga kraja.

Što znamo o Christostomusu Amadeusu Wolfangusu Sigismundusu Mozartu!? Znamo one činjenice koje su nas učili i koje možemo pročitati u kratkim biografijama. Sin Leopolda Mozarta - zamjenika kapelana, pripadnika dvorskog građanskog sloja koji je svoju djecu odgajao u skladu s dvorskim kanonom. Sina od malena potiče da se bavi glazbom te ovaj u petoj godini života već počinje skladati i zajedno sa sestrom svirati dvorskoj eliti. Unatoč očevoj želji da uspije na dvorovima, Mozartu to nije pošlo za rukom te svome salzburškom hranitelju otkazuje službu i započinje karijeru slobodnog umjetnika. Ženi se Constanzom, kćeri svoje stanodavke u Beču. Za obje odluke (raskid s namještenikom i ženidba) nikada nije dobio očev blagoslov te njihovi odnosi zahlađuju. I dalje stvara, no ubrzo umire 1791. godine u 35 godini života zbog vlastite sumnje u vrijednosti i smisao svoga života.

Za Eliasa je genij onaj koji sposobnost fantaziranja uspjeva podrediti vlastitim zakonima materijala i time očistiti proizvod od svih ostataka koji se odnose isključivo na njih. Odnosno, "relevantnosti za mene" moraju dati "relevantnost za tebe, njega, nas, vas i njih". To sve je Mozart imao. No zašto odabrati smrt!? Odgovor leži u društvu koje je Mozarta okruživalo.

Veliki utjecaj na Mozarta imao je njegov otac koji je preko njega želio os-tvariti vlastite neuspjehe. On je prepoznao talenat u svome sinu i odlučio ga razviti – takav način odgoja preuzeo je od isusovaca. "Tvrdoću batine, koje su djeca ostala pošteđena, nadomjestio je tvrdoćom intelekta, koji kao odgojno sredstvo nije ništa manje djelotvoran i ništa manje bolan." (str. 80). Iz ovoga se vidi koliko je čitava situacija malome Mozartu bila naporna, i koliko je žudio za ljubavlju u djetinjstvu koju nije dobivao, a sve to je rezultat njegove nesigurnosti koja ga je na kraju i stajala života.

Zgodna je Eliasova usporedba: "Dvadeset godina otac je radio na sinu, gotovo kao kipar na svojoj skulpturi – na 'čudu od djeteta'..." (str. 77). Uloga majke u odgoju je bila beznačajna jer se Mozartova majka podređivala muževu autoritetu. Suprugu Constanzu neizmjereno je volio, ali je ona više od njega voljela uspjeh njegove glazbe. Osim što je izgubio ljubav bečke publike prema njegovoj glazbi, izgubio je ljubav vlastite supruge. Čitav život patio je od osjećaja da ga nitko ne voli, a zato je i umro. Dvorski život Mozart je prezirao jednako kao i njegov otac, no Leopold se pokorio eliti, dok je Mozart učinio revolt protiv njih. Mozartov revolt nije urodio onim što je on priželjkivao, "ali što bismo sve izgubili, da se nije pobunio!" (str. 40). Mozart je inzistirao na svome ljudskom dostojanstvu i nikada se nije pomirio s činjenicom da se

prema njegovoj glazbi i njemu gotovo svi odnose odozgo.

Zašto ovaj pristup i zašto baš Mozart – Elias objašnjava u fusnoti. “Za mene je sociologija znanost koja bi nam trebala pomoći da bolje razumijemo ono nerazumljivo u našem društvenom životu i objasniti ga. Moj cilj, dakle, nije da destruiram ili reduciram genij, već da njegovu ljudsku situaciju učinim razumljivom i možda malčice doprinesem razjašnjenju pitanja što bi valjalo učiniti kako bi se spriječila sudbina poput Mozartove.” (str. 31).

Dakle, autor nastoji prikazati društvene odnose u kojima se Mozart kre-
tao te utjecaj tih odnosa na njega. Dječak kojeg otac od malena forsira da
sklada i svira, “vuče” ga po razno- raznim dvorovima i nastoji ga ugurati
među elitu. Leopold Mozart jest zaslužan za razvoja njegova talenta, ali je
time ubio čovjeka u njemu. Mozart je zavolio glazbu, ali volio je i ljude oko
sebe i žudio da mu uzvrate tu ljubav – no oni su uzvraćali ljubav njegovoj
glazbi, a ne njemu. I to ga je mučilo, boljelo; zato je patio od osjećaja da ga
nitko ne voli. Pitanje je kakva bi mu bila sudbina da su društvene okolnosti
bile drugačije.

Svi se mi vječito divimo uspješnim ljudima i zavidimo im na njihovim
karijerama i svemu što imaju; no nikada se zapravo ne pitamo – tko su ti
ljudi!? Jesu li sretni!? Je li njima zaista bolje nego nama!? To je ono što nam
Elias otkriva o Mozartu – utjecaj društva na razvoj i sudbinu genija. Time
otvara jedan novi spektar bavljenja sociologijom što bi mnoge od nas moglo
potaknuti da na isti način pristupimo nekom drugom geniju.

ANTE PAVLOV

Buddhistička logika

FJEDOR ŠČERBATSKI

Demetra: Zagreb

I. Svezak 2005., II. Svezak 2006.

U izdanju zagrebačke nakladničke kuće Demetre u dvije su godine, 2005. i
2006., izašla dva sveska jedne od najznačajnijih knjiga indološke i buddhističke
povijesti filozofije. Autor tih dvaju svezaka, Fjodor Ščerbatki, jedan je od
temeljnih proučavatelja indološke i buddhističke filozofije, a navedeno
djelo Buddhistička logika predstavlja krunu njegovoga tridesetogodišnjega
proučavanja te bavljenja navedenim područjem, a temelji se na njegovom

istraživanju buddhističkih logičkih tekstova koji su pisani na sanskrtu i na tibetskom jeziku. Ščerbatski (1866.-1942.) je glavni predvodnik ruske indologije prve polovice 20. stoljeća, a njegovo je djelo prvotno bilo objavljeno na engleskome jeziku u tadašnjem Petrogradu u Rusiji. Međutim, njegov rad na ovome području je još vredniji kada se uzme u obzir da je ova knjiga rezultat njegovih prijašnjih radova na ovome području, gdje je sam radio tri posla, naime pripremao je kritička izdanja buddhističkih tekstova, vršio je njihovu filološku obradu, odnosno prevođenje te ih je filozofsko-historijski interpretirao. Njegov značaj za širu filozofsku zajednicu je upravo u tome što je svoje interpretacije pokušavao dovesti u dijalog s tradicijom zapadne filozofije te je time došao do zanimljivih zaključaka. Pokazao je, naime, da svaka aristotelovska kategorija nalazi i svoju obradu u sustavu buddhističkih logičara, i to posve nezavisno od europske tradicije, tj. sa svojim vlastitim razvijanjem sustava bez upliva sa strane.

Nakon Uvoda u buddhističku logiku i epistemologiju, Ščerbatski prelazi na izlaganje Dignaginog, jednog od glavnih buddhističkih logičara, sustava i njegovih nastavljača. Započinje s osjetilnom zamjedbom kao prvim i najvažnijim neposrednim izvorom našega znanja, a koji predstavlja epistemološku i logičku osnovu za sve kasnije tvorbe razuma. Nakon toga Ščerbatski prelazi na buddhističku izgradnju tzv. svijeta misaonih tvorbi koji se na svojoj logičkoj razini predstavlja kao zaključak, tj. drugi izvor naše spoznaje. Na toj se razini pored zaključka razmatraju osnovne kategorije buddhističke logike kao što su sud, silogizam, negacija, zakon kontradikcije i druge. Na tragu toga je i poglavlje u kojemu se razmatraju problemi krajnje stvarnosti, stvari po sebi, koji predstavljaju temelje razumijevanja svrhe, dosega i opsega buddhističke logike.

U završnom, petom poglavlju prvoga sveska, naslovljenog "Stvarnosti izvanjskoga svijeta", Ščerbatski donosi značajni pristup "pomirenja" zapadne i indijske filozofije u vidu pet rasprava pod naslovom "Indo-europski simpozij o stvarnosti izvanjskoga svijeta" gdje u prividnim raspravama uz predstavnike buddhističke logike i filozofije sudjeluje i antička filozofija, J.S. Mill, Hegel, Jacobi te drugi filozofi.

Drugi svezak ovoga monumentalnoga djela donosi prijevode te opsežne bilješke kojima su popraćeni, čime Ščerbatski čitatelju omogućava da na najbolji mogući način pristupi sanskrtskim tekstovima te njihovim filozofskim značenjima izraženim u kontekstu naših navika razmišljanja.

Ovime bih i završio prikaz djela *Buddhistička logika* s napomenom da

sam se, zbog obimnosti ovih dvaju svezaka, morao odlučiti ili za osnovni prikaz ili za detaljizirani prikaz samo jednoga njenog manjeg dijela. Kako je Ščerbatskijevo djelo značajno u svojoj cjelini te dijelom i propedeutičko, a dijelom i krajnje znanstveno, ipak sam se odlučio za osnovni prikaz oba sveska kako se ne bi narušio karakter samoga djela, što bi se svakako dogodilo da je uzet u obzir njegov samo mali odsječak. Djelo Fjodora Ščerbatskoga, koje se pojavljuje u izdanju zagrebačke Demetre, nakon mnogih sušnih godina u prevođenju i priređivanju djela slične tematike, značajan je doprinos domaćoj filozofiji i indologiji. S tim u vidu možemo se svi nadati i da će pronaći svoje čitatelje, ali i proučavatelje, jer je sigurno da to i zaslužuje.

DISKREPANCIJA

SIJEČANJ 2008.

SVEZAK 9 | 13 BROJ

HRVOJE MAGIĆ

FREDERICK F. CARTWRIGHT, MICHAEL BIDISS

Naklada Ljevak, Zagreb

2006. godine, 270 str.

Bolest i povijest

Djelo *Bolest i povijest* rezultat je suradnje liječnika Michaela Biddissa i povjesničara Fredericka F. Cartwrighta. Glavni motiv pisanja knjige bile su dakako bolesti koje su tokom povijesti “putovale” svijetom i utjecale na povijesno značajne pojedince, ali i na narod u cijelini. Time su autori htjeli prikazati povijest na jedan drugačiji, neuobičajen način - preko svjetskih bolesti, kroz deset poglavlja.

Ovo medicinsko povijesno putovanje započinje poglavljem “Bolesti starog svijeta” u kojem su opisana dva učinka pošasti iz prva tri stoljeća poslije Krista. Prvi, uspostava kršćanstva kao jedne od svjetskih sila (jer da u prvim godinama nakon Kristova rođenja Rimsko Carstvo nisu poharale bolesti, kršćanstvo ne bi postojalo u današnjem obliku). Drugi, (odlično opisana, autorima stanovita “sol na ranu”) povijest medicine (od 4. do 14. st.) koja bi bila mnogo drugačija da medicina nije potpala pod vlast kršćanske Crkve (što je ujedno i jedna od glavnih teza knjige). Da bismo je bolje razumjeli, autori se svojim opisom vraćaju na početak europske civilizacije - kada su svećenik i liječnik bili jedna te ista osoba, te daju vrlo detaljan opis razvoja grčke medicine prema rimskom kultu polubogova (čuvara različitih djelova tijela od bolesti).

Drugo poglavlje nosi ime "Crna smrt", po izvoru zaraze - crnom štakoru nazvanom "Old English Rat". U poglavlju se daje uvid u to otkud je "Crna smrt" krenula na putovanje te je detaljno opisan njezin utjecaj na Englesku i promjenu položaja seljaka i kmetova u engleskom društvu (ukratko, zbog velike smrtnosti nedostojalo je radne snage). O tradicionalnom "nusproduktu" zdravstvenih pošasti svjedoči i rečenica: "Zbog Crne smrti nastavljena je srednjevjekovna kršćanska tradicija da se za sva zla kao žrtveno janje iskoriste Židovi" (str. 48).

Treće poglavlje nazvano "Misteriji sifilisa" idealno je za objašnjavanje suludih poteza Ivana Groznog (ubojstvo vlastitog sina, ubijanje najbližih suradnika, želja za stalnim ratovanjem, luđačkog incidenta na Kremljskom trgu itd.). Vrlo interesantno je i poglavlje "General Napoleon i general tifus" koje daje drugačiju sliku o Napoleonovom napadu na Rusiju. Osim povijesno poznatih uzroka, autori navode još jedan – nazvao bih ga "general pjegavi tifus". Vrlo detaljno objašnjenje nalazi se u samom poglavlju, ne samo putovanje pjegavog tifusa već i bolesti od kojih je sam Napoleon bolovao ("složena migrena" zbog koje može doći do poremećaja u govoru, napadaja ili privremene paralize).

Oduševljenje koje sam imao do poglavlja o Napolenu nije nikako splasnulo ni nakon njega jer nisam znao za povezanost engleske kraljice Viktorije i Lenjinova dolaska na vlast u Rusiji koje su potakli Rasputin, Aleksandra Fedorovana, Carskoje Selo i hemofilija. A o tome govori poglavlje "Kraljica Viktorija i pad ruske monarhije".

U poglavlju "Velike boginje ili osvojeni osvajač" prati se put velikih boginja od teritorija na kojima su ljudi stekli imunost na njih do svijeta u kojem imunosti nema. Slijedi dio "Kolera i sanitarna reforma" u kojem se opisuje pokušaje organiziranja centraliziranog nadzora nad javnim zdravstvom u Europi, prvenstveno u Engleskoj, dok su u poglavlju "Džin, gripa i turbekuloza" ti čimbenici prikazani kao tri najveća zla industrijske revolucije. U poglavlju koje slijedi, "Komarci, muhe, putovanja i istraživanja" objašnjavaju se razlozi gradnje Panamskog kanala od 1879. pa sve do 1914. – naime, razlog je bila žuta groznica za koju se vjerovalo da se prenosi zagađenim zrakom što je kočilo daljnja istraživanja o žutoj groznici i malariji.

U poglavlju "Masovna histerija i sugestija" autori se bave Hitlerom i njegovim dolaskom na vlast, ali i somatskim i psihičkim bolestima tog doba koje su tome mogle doprinijeti. Zadnje poglavlje autori su posvetili "Suvremenim problemima preživljavanja", što je i zaključak samog djela – uvid u

bolesti koje su krenule na svoja putovanja prije nekih 30 godina i još su jako opasne za čovjeka.

Odlično je što autori ne zaboravljaju napomenuti kako bolesti nisu jedini čimbenici koji su utjecali na tijek povijesti, a prikladnom mi se čini i rečenica Karla Proppera – “Ne postoji povijest čovječanstva, nego samo mnogobrojne povijesti svih vrsta aspekata ljudskog života”. Knjiga je izvrsna za one koji imaju povijesnu percepciju i na koje “dijagnoze” autora neće utjecati kao ključne; a onima koji su malo izgubljeni između raspada Rimskoga Carstva i II. svjetskog rata preporučio bih neka prije susreta sa djelom malo prelistaju srednjoškolsku bilježnicu iz povijesti kao putovnicu za ovo medicinsko-povijesno putovanje.

GORAN PAVLIĆ

Povijesno gledamo

ANDREA FELDMAN

Antibarbarus,
Zagreb, 2007.

Podnaslov ove knjige glasi “Razgovori s povjesničarima”. Više od puko prigodničarske fraze, podnaslov zaista sugerira bitnu crtu ove, zapravo, zbirke dvanaest intervjua koje je autorica napravila s uglednim povjesničarima i povjesničarkama u proteklih petnaestak godina. Intervjui su objavljeni uglavnom u hrvatskim tiskanim medijima, s izuzetkom “razgovora” s Ianom Burumom koji je transkript e-mailom vođenog razgovora i razgovora s Adamom Michnikom. Pored ove dvojice, ostali sugovornici su, redom: Natalie Zemon Davis, Laura Engelstein, Joachim Gauck, Peter Gay, Joseph LaPalombara, Mark Mazower, Jaroslav Pelikan, Joan Wallach Scott, Zeev Sternhell i Tomas Venclova. Svakom intervjuu prethodi kratka skica intervjuirane osobe te njezina fotografija. A nakon svakog intervjua slijedi preporuka za daljnje čitanje odabranih djela prezentiranog autora ili autorice.

Razlog zbog kojeg sam apostrofirao “razgovore” možda najbolje pojašnjava sama autorica u uvodu: “Ako bismo potražili zajedničku crtu povjesničarima s kojima sam razgovarala u ovoj knjizi, rekla bih da ih ujedinjuje odnos

prema temi i njihovu predmetu” (str.8). Upravo odnos prema odabranim područjima interesa i obradi za to relevantnih podataka predstavlja tematsku srž ove zbirke. Naime, autorica nije intervju radila specificirajući temu ili birajući u datom kontekstu najboljeg stručnjaka ili stručnjakinju za problemsko područje. Uzorak je, da se “metodološki” izrazim, prigodni. Drugim riječima, autorica je razgovore vodila s prigodno dostupnim sugovornicima. To, međutim, ne znači da Povijesno gledamo predstavlja zbirku čavrljanja o kojekakvim temama suštinski ili usput vezanih za historigrafsku djelatnost. Sa svakim se sugovornikom autorica dotakla specifičnog područja njegova ili njezina interesa, ali ono što ovu zbirku čini specifičnim, i u našem kontekstu rijetkim, oblikom historigrafskog štiva je neizbježna refleksija o pristupima problemima i temama unutar historiografije kao znanstvene discipline. Možda i primjereno formatu, ne radi se o moguće suhoparnim metahistoriografskim raspravama, već o otvaranju tema i perspektiva koje izazivaju, u nas još uvijek prevladavajući rankeovski model događajne povijesti (pretežito povijest vojnih i političkih prevrata). S obzirom na kompleksnost povijesne situacije u dvadesetom stoljeću i još turbulentnijeg razvoja u prvom desetljeću dvadesetiprvog stoljeća, te uzimajući u obzir eksponencijalni rast historiografskih perspektiva od šezdesetih godina prošlog stoljeća naovamo, može se reći da zbirka predstavlja izvrstan “digest” u (prvenstveno) historiografsko razumijevanje aktualnosti, ali i šire suvremene povijesti.

Teme variraju od kritičkog pristupa problemu islamskog radikalizma, problema multikulturalnosti, makartizma, pitanja lustracije u postsocijalističkim zemljama, suočavanja s nacionalnim prošlostima, preko aktualnosti klasnih problema, uloge kršćanstva u povijesti Zapada do rod-nog čitanja povijesti, problema univerziteta i korijenja fašizma. Ukratko, sve teme koje se upravo ili u bliskoj budućnosti najneposrednije tiču hrvatske stvarnosti. Kao posebno relevantne i zanimljive, izdvojio bih intervju s Markom Mazowerom, Zeevom Sternhellom i Tomasom Venclovom. Izbor je, dakako, osoban i paušalan, ali osobni angažman odbranih povjesničara, uz neprijepornu relevantnost njihova pristupa “prisiljava” na nešto iscrpniji prikaz.

Mark Mazower, porijeklom britanski povjesničar trenutno zaposlen na Sveučilištu Columbia u New Yorku. Akademsku je, ali i širu, zajednicu uzburkao svojom knjigom “Mračan kontinent” – europsko dvadeseto stoljeće u kojoj je pokušao prikazati kako demokratsko uređenje koje danas prevladava

u većini europskih država nije nikakva historijsko-teleologijska nužnost, već se vrlo lako moglo dogoditi da fašizam preuzme primat. Kontekstualizirajući problem “uvođenja” demokracije na južnoslavenske prostore, Mazower naglašava: “Upravo su događaji i rat u Jugoslaviji postavili pitanje je li se rat dogodio zbog pomanjkanja demokracije ili zato što su ljudi počeli imple-mentirati demokraciju. U nekim okolnostima, u ovom slučaju visoko nacionalizirana i radikalizirana politika ustvari je promicala nasilje” (str.88). U svojoj sljedećoj knjizi, “Balkan: Kratka povijest”, na metodološkoj podlozi zacrtanoj u Mračnom kontinentu, Mazower konflikte u bivšoj Jugoslaviji, suprotno tada uvriježenim stereotipovima, ne vidi kao erupciju vjekovnih, premodernih međuetničkih mržnji, već kao suvremene politički inducirane i koordinirane konflikte demokratski opredijeljenih nacija.

Zeev Sternhell, izraelski je politolog i povjesničar ideja s Hebrejskog sveučilišta u Jeruzalemu. Po vlastitom opredjeljenju socijalist i sekularni cionist. Sudjelovao je u četiri izraelska rata. Nakon svog posljednjeg, s Libanomom 1982. prvi je organizator antiratnih prosvjeda u Izraelu. Kao i životna, i znanstvena mu je biografija nadasve osebujna. Šezdesetih godina odlazi u Pariz na doktorat i usred najvitalnijeg perioda ljevice započinje istraživanja o korijenima desne ideje u Europi. Rezultati do kojih je došao uzdrмали su ponajprije francuski historiografski establišment. Njegova knjiga Ni desno ni lijevo: fašistička ideologija u Francuskoj pokazuje kako fašizam nije nikakva autentično njemačka ili talijanska iracionalna devijacija, već je duboko ukorijenjen u francuskoj intelektualnoj tradiciji. “(...) fašizam je integralni dio europske kulture i integralni dio francuske povijesti (...) nije bio proizvod Prvog svjetskog rata, nije marginalna pojava, i u mnogim je aspektima to francuski fenomen” (str. 125). Smještajući rođenje desnih tendencija u romantizam, Sternhell herderovski duh naroda smatra pretečom modernih oblika najsurovijeg nacionalizma čije očitovanje nije ograničeno na talijanski fašizam, odnosno njemački nacizam. Posebno zanimljiv je i “obračun” s Isaiahom Berlinom kojeg Sternhell proskribira kao ne posebno značajnog filozofa koji je svojim prebenevolentnim vrednovanjem romantika zapravo nastupao antiliberalistički.

Posljednji intervju predstavlja Tomasa Venclovu, litvanskog slavista i filologa s američkom sveučilišnom karijerom. Njegov je životopis klasični slučaj europskog disidentskog intelektualca koji se od početne fascinacije komunizmom ubrzo promiseće u disidenta. Njegov je slučaj posebno relevantan za hrvatski kontekst jer prevrate i tragedije koji su zadesili litavski

narod i njega osobno ne promatra kroz martirijske naočale, nego trezveno pokušava iznaći osnove za kvalitetnije odnose u budućnosti. U tom je smislu znakovita rečenica: "Litavci često govore: 'Mi smo toliko patili...' , Ali, svi su patili –Ukrajinci su patili, Rusi su patili, Židovi su patili i vrlo vjerojatno su svi južni Slaveni patili. Poput drugih skupina, Litavci misle da su samo oni patili. To je vrlo primitivno mišljenje." (str.149).

Na predavljanju knjige, profesor Agičić je napomenuo kako se nada da će najveći doprinos ove knjige biti upravo u uviđanju da nacionalna povijest nije samo turobno žrtvoslovlje. Prihvaćajući uvide i metodološke pristupe ovdje predavljenih znanstvenika i znanstvenica, hrvatska bi historiografija nedvojbeno profitirala, šira kademska zajednica također. Zbog širine pokrivenih tema te kritičke distance u metodološkom i ideološkom pogledu, ova knjiga, iako "tek" zbir razgovora, predavlja izniman moment hrvatskog izdavaštva.

147

PRIKAZI I RECENZIJJE

DISKREPANCIJA

SIJEČANJ 2008.

SVEZAK 9 | 13 BROJ

GORDAN MASLOV

Race, nation, class - ambiguous identities

ETIENNE BALIBAR I IMMANUEL WALLERSTEIN

Verso, London - New York, 1991., 232. str.

Multitude: war and democracy in the Age of Empire

MICHAEL HARDT I ANTONIO NEGRI

Penguin Books, New York, 2004., 426. str.

Što je specifičnost suvremenog rasizma? Kako se može objasniti odnos rasizma prema klasnoj podjeli ili kontradikcijama nacije-države? Kako je uopće moguće da više od pola stoljeća nakon pada nacizma, par desetljeća nakon vala dekolonizacije te nakon niza proglašenja "smrti" velikih prosvjetiteljskih projekata teoretski pridemo i objasnimo rastući fenomen rasizma? Na ova pitanja pokušava odgovoriti rad dvojice istaknutih teoretičara, poznatog francuskog filozofa Etiennea Balibara te američkog sociologa Immanuela Wallersteina, knjiga koja skoro dva desetljeća nakon svog izlaska zadržava teoretsku oštrinu i relevantnost, možda više no ikada prije. Štoviše,

čitana s vremenskim odmakom, a pisana u vremenu kada je globalizacija bila relativno “svjež” te u određenom smislu fenomen budućnosti, knjiga danas dobiva novu dubin, te relevantnost za konstruiranje onog što drugi teoretski dvojac (ili pak u singularu – Hardt/Negri) pokušava nanovo uvesti u političku teoriju, fenomen globalnog političkog subjekta – mnoštvo. Ove dvije knjige, na mapi onoga što bismo mogli nazvati (post)marksističkom misli, zauzimaju u mnogočemu dvije oprečne pozicije; dok s jedne strane imamo više povijesno-sociološki rad, koji se bazira na teoretiziranju pomoću svjetskog sustava, njegove povijesne datosti i rekonstituirajuće uloge nacija-država (samim time i problematiziranja univerzalnog i partikularnog), s druge strane imamo filozofiju povijesti, koja kombinirajući Foucaultov pojam biomoći te Deleuzeov termin “društva kontrole”, kulminira u konstruiranju suverenog globalnog poretka moći, discipline i kapitala.

Balibar i Wallerstein u istraživanje suvremenog rasizma kreću sa sličnih pozicija, naime, podjelom radničke klase kao strukturalnim fenomenom suvremenog kapitalističkog sistema, te pitanjem o problemu univerzalnosti. Balibar na samom početku knjige brani Wallersteina od napada koji ga optužuju za ekonomizam, uvidjevši u tim napadima upravo ono što je i sam Marx kritizirao kao liberalističko odvajanje društvene od ekonomske sfere, no ipak zadržavajući prigovor da je previše deterministički orijentiran (previše naginje ekonomizmu, problem svjetske klase kapitalista, ignoriranje društvenog faktora itd.). Gdje je po Wallersteinu problem univerzalizma izraz same forme tržišta (univerzalnosti akumulacijskog procesa), Balibar drži da je univerzalizam dominantne ideologije ukorijenjen daleko dublje od razine svjetske ekspanzije kapitala, u potrebi za “stvaranjem ideološkog svijeta koji djele i eksploatori i eksploatirani”. Za pojašnjenje ideologije nije dovoljno samo objasniti povijesnu konstrukciju uključenih aktera, već uzeti u obzir činjenicu da “sam identitet aktera ovisi o procesima formiranja i održavanja ideologije” (str.4). I Wallerstein i Balibar tvrde da suvremeni rasizam, u svojim mnogim oblicima – od akademskih teorija, institucionalnih ili popularnih rasizama – nije ni arhaično uvjerenje, niti samo “benigna” predrasuda. Rasizam teži kategoriziranju čovječanstva u umjetno izolirane tipove, a razlog takvoj artikulaciji autori vide u nasilnom razdvajanju na razini samih društvenih odnosa, no od te se točke njihova daljnja argumentacija počinje bitno razlikovati. Po Balibaru rasizam predstavlja Maussov “totalni društveni fenomen” u smislu da se “upisuje

u svakodnevne prakse (oblike nasilja, preziranja, netolerancije, poniženja i eksploatacije), u diskurse i reprezentacije kao različite oblike intelektualne elaboracije fantazme o segregaciji (potreba za pročišćenjem društvenog tijela, za očuvanjem 'našeg' identiteta od svih oblika miješanja ili invazije) i koji su artikulirani oko stigme drugosti (ime, boja kože, vjeroispovijest)" (str.17.). Rasizam je "...historiozofija, koja povijest čini posljedicom otkrivanja dotad skrivene tajne ljudima o njihovom porijeklu i rođenju...", "filozofija koja vidljivim čini nevidljivi uzrok određenih sudbina društava i naroda – ne vidjeti taj uzrok je izraz poremećenosti ili povijesnog rada Zla" (str.55). Balibar tvrdi da je pitanje vremena ključno pitanje rasizma općenito; štoviše, po njemu je pitanje rasizma vezano za prisustvo prošlog: "sjećanja prijašnjih isključivanja koja se transferiraju u današnjim isključivanjima" (str.54.). U samom teoretskom rasizmu (u rasponu od rasističke filozofije s mitom "rasne borbe", evolucionističke antropologije do nekih oblika socio-biologije) nailazimo na djelovanje određenih intelektualnih operacija zbog kojih autor tvrdi da o rasizmu možemo govoriti kao o "želji za znanjem, divljoj žudnji za trenutnim uvidom u društvene odnose" (str. 19.): operacija klasifikacije i hijerarhizacije kao potraga za kriterijem ljudskosti; oslanjanje na antropološke univerzalnosti pomoću kojih se vidi za rasizam trajno pitanje o ljudskosti i animalnosti. Kombinirajući i ispreplićući različite teoretske tradicije i diskurse, Balibar rasizam vidi kao paradokslanu sintezu kontradiktornih ideologija napretka i reakcije, što ga u određenim povijesnim situacijama čini samo još više učinkovitim (tako npr. u rasističkim ideologijama imamo sliku još nedeformiranog, vanpovijesnog iskonskog čovjeka, sliku koja se poklapa sa vidom čovjekom budućnosti – nad-čovjekom). Rasizam, uz želju za znanjem, uključuje kao ključnu funkciju i pogrešno definiranje, vidljivo u činjenici da oponaša znanstveni diskurs, tako da na osnovi "vidljivih" dokaza dolazi do "skrivenih" uzroka.

Rasizam za Balibara ne predstavlja izraz klasne strukture; prije je to poseban oblik političkog otuđenja (ili pogrešnog viđenja) inherentan klasnoj borbi unutar nacionalnog polja, koje je u konstantnom stanju restrukturiranja. Rasizam nije interni dodatak nacionalizmu, već uvijek njegov preostatak, višak, istovremeno nužan, ali i nedostatan u konstituiranju projekta nacije. Problem definiranja nacionalizma je u tome što nacionalizam ne funkcionira kao samostalan termin, već u lancu označitelja u kojemu je istodobno i središnja i najslabija karika. Dosadašnje centralno pitanje vezano

za taj lanac je bilo ono podjele na “dobar” nacionalizam (koji je ključan u procesu konstruiranja nacija-država u 19. st.), te na onaj “loši” nacionalizam koji ih potčinjava. Upravo ovu podjelu Balibar želi izbjeći, držeći da ključnu ulogu u stvaranju fiktivnog etniciteta oko kojeg je organizirana svaka nacionalna zajednica ima sam rasizam, i to kroz “povijesni sistem komplementarnih isključivanja i dominacija, koji su međusobno povezani” (str. 49.). Svaka zajednica koja je reproducirana pomoću funkcioniranja institucija je imaginarna, no Balibar ističe da su nacije fiktivne društvene formacije u smislu da post festum legitimiraju vlastiti nastanak (kao zajednicu čija populacija je reprezentirana kao da formira prirodnu zajednicu, s pripadajućim zajedničkim korijenima, kulturom i interesima koji nadilaze pojedinačne). Balibar nalazi reciprocitet u odnosu nacionalizma i rasizma: s jedne strane imamo utilizaciju nacionalizma od strane države u pretvaranje antagonizama u etnički, s pripisanim im značenjima; s druge strane su svi službeni europski nacionalizmi 19. i 20. st., u konstruiranju politički i etnički homogene nacije, isključivali jednu pseudo-etničku grupu – Židove – koja je predstavljala zajedničkog internog/ eksternog neprijatelja svih kultura. Balibar drži, na primjeru Francuske i drugih anglo-saksonske države, da je pri kraju 20. st. došlo do pojave neo-rasizma, koji svoj povijesni prototip ima donekle u antisemitizmu. Novost tog diferencijalističkog rasizma, u eri dekolonijalizacije i “političke korektnosti”, je da (neuspješno) odbacuje biološku bazu hijerarhizacije čovječanstva, zajedno s odbačenom premisom da rase konstituiraju izolirane biološke jedinice – ulogu je rase sada zamijenila kultura. Neo-rasizam traži održavanje distance među kulturama, s obzirom da su nepremostive kulturne razlike naša “prirodna datost”, a s razlogom njihova očuvanja; glavna teza i opravdanje tako glasi da ukoliko želimo izbjeći rasističko ponašanje trebamo izbjegavati dodire te miješanja kultura, tj. trebamo izbjegavati apstraktni anti-rasizam. Balibar, tvrdeći da neo-rasizam ne naturalizira rasnu pripadnost već rasističko ponašanje, govori o “meta-rasizmu” ili “rasizmu druge pozicije”.

Dok se Balibarov doprinos knjizi neposredno bavi problemom samog rasizma, pojavnosti i njegove vezanosti za (re)konstruiranje nacija, Wallerstein pristupa problemu rase, klase i nacije nastavljajući teoretiziranje svjetskog sistema, zadržavajući pristup socio-ekonomske analize. U središte analize on ponovno postavlja dijalektiku kapitalističke akumulacije i njezinih kontradikcija, u smislu da nastavljajući Marxa kontradikcije kapi-

talizma smješta ne u dijalektici proizvodnih snaga i odnosa, već u prvenstvo socijalnih odnosa proizvodnje.

Wallerstein ističe da je preduvjet svakog autonomnog društvenog sistema kriterij unutarnje autonomije vlastitog razvitka. Gledajući iz te perspektive, jedina društvena formacija (u analitičkom smislu) je danas sistem svjetske ekonomije – svjetska ekonomija stoga gubi svoj ekskluzivni ekonomski karakter i postaje društveni sistem. S analitičkog stajališta tako imamo globalnu dijalektiku nejednakog razvoja, te s ove pozicije Wallerstein pokušava teoretizirati rasizam, seksizam i nacionalizam. Wallerstein prvo u središte diskusije postavlja problem univerzalizma, za kojeg jednako kao i Balibar tvrdi da nije u isključivom odnosu naspram niza isključivanja i podčinjavanja unutar svjetske privrede. Dok je vodeća doxa o univerzalizmu kao o produktu određenih političko-filozofskih strujanja rane europske moderne – prosvjetiteljstva, Wallerstein drži da današnji univerzalizam proizlazi i iz konstantne potrebe sustava za akumuliranjem kapitala, provođenjem “komodifikacije svega”. U rješavanje na prvi pogled kontradiktorne teze, da u današnjem svijetu povezane globalne ekonomije imamo i rastuću pojavu rasizma, Wallerstein kreće od redefiniranja samog termina. Dok u predmodernim ksenofobijama vidi strategiju fizičkog isključivanja stranaca iz određene zajednice, suvremeni rasizam/ seksizam ne pretpostavlja nužno fizičko isključivanje Drugog iz zajednice. Unutar suvremenog sistema sa svakim isključenjem “konkretnog Drugog” gubimo i radnu snagu koju određena osoba unosi u proizvodnje viška vrijednosti. Po Wallersteinu, suvremeni rasizam (kao i seksizam), “ciljajući” određene skupine stanovništva, omogućava smanjenje troškova proizvodnje, uz zadržavanje određene političke stabilnosti. Funkcija suvremenog rasizma je tako trojaka: prvo, omogućuje da u određenim društvenim (geografskim) zonama grupe ljudi moraju raditi za najmanju moguću ekonomsku nagradu; drugo, kroz socijalizaciju omogućuje rekonstituciju društvene zajednice; treće, postavlja nemeritokratsku bazu za opravdanje društvenih nejednakosti. I rasizam i seksizam tako ne žele odstraniti osobu iz privrednog sistema, već je zadržati unutar njega; u slučajevima kada je moment potpunog isključivanja prevagnuo (kao npr. u nacističkoj Njemačkoj) nad univerzalizmom, nije izostala reakcija na takvu iracionalnu doktrinu, ne samo od strane žrtava već i od jakih ekonomskih sila – primarni cilj rasizma je etnicizirana, ali produktivna radna snaga. Kao diskursi, svi oblici suvremenog isključivanja referi-

raju na određene identitete (rasu, naciju, etničku grupu) koji se shvaćaju kao neproblematično definirani. Wallerstein pak ta tri identiteta vidi kao povijesne konstrukte, načine reformulacije određene materije – termina ljudi, naroda. Rasa je tako izraz podjele po osi svjetske ekonomije, na jezgru i periferiju. To je izraz prostorne podjele rada kao posljedice geografske koncentracije kapitala i moći. Nacija je vrsta nadgradnje koja proizlazi iz političke podjele svjetske ekonomije. Dok je dihotomija jezgra-periferija povijesno relativno trajna, nacija-država je način izražavanja natjecanja među državama, vertikalnog kretanja na mobilnoj ljestvici. Etnička grupa je po Wallersteinu uvijek neeksplicitno definirana naspram nacije unutar koje omogućava održavanje kućanstava a čija struktura omogućava održavanje unatoč velikom djelu neplaćenog rada njenih pripadnika; na sličan način etničke manjine održavaju ulogu rase unutar nacionalnog konteksta. Po Balibaru je Wallerstein postavio ključno pitanje za teoretiziranje kapitalizma, na koje nema a priori odgovora: zašto svjetska ekonomija nije stvorila politički ujedinjen svijet (nasuprot onog što bi imenovali imperijalizmom to bi zasigurno bio Imperij), tj. zašto su političke institucije preuzele “međunarodni” oblik? Kao što i Wallerstein ističe, jezgra svjetskog sistema više nije geografski jedinstvena kao što je bila prije (npr. početkom 19. stoljeća), no možemo li definirati dovoljno suvremenih tendencija decentralizacije da odbacimo cjelokupnu shemu Wallersteinova svjetskog sistema i distinkciju jezgra-periferija?

Drugi teoretski dvojac, poznati talijanski marksist Antonio Negri te Michael Hardt u svojem teoretiziranju upravo pretpostavljaju ovakvu situaciju. Ocrtavajući obrise kapitalizma od imperijalizma 19. stoljeća, autori tvrde da danas živimo u eri globalnog, virtualnog kapitalizma. Dok je imperijalizam 19. st. počivao na modelu jake (europske) nacije-države, centralne sile, koja kolonizira slabije države trećeg svijeta (model centar-periferija), Hardt i Negri tvrde da je Imperij potpuno novi stadij, neka vrst virtualnog kapitalizma, decentraliziran i deterritorijaliziran u kojem klasični imperijalistički odnosi moći (nacije-države, model centar-periferija itd.) više nisu konstitutivni, a s vremenom sve manje i manje prisutni. Naslanjajući se na rad Gillesa Deleuzea i Felixa Guattarija Kapitalizam i šizofrenija, suvremeni kapitalizam vide kao rizomatsku, decentriranu mrežu moći. Koristeći Deleuzov koncept društva kontrole (koji radikalizira Weberove ideje disciplinarnog društva naglašavajući moć kontrole), te Foucaultov koncept biomoći (kao oblik

moći koji mapira tijela građana), pokušavaju definirati i ocrtati suvremenu paradigmu virtualnog kapitala; vizija Imperija kao virtualne strukture koja je odjednom svugdje i nigdje te se, da parafraziramo Marxa, kao vampir suprotstavlja živoj, produktivnoj moći mnoštva.

Hardtovi i Negrijev prvi rad, *Imperij*, izazvao je ogroman interes i određenu vrstu entuzijazma na ljevici (Slavoj Žižek ga je proglasio "komunističkim manifestom 21. stoljeća"), ponajviše zbog kombiniranja visoke teorije s kanonom klasičnog marksizma, referenci na autore klasične filozofije politike (Hobbes, Machiavelli i dr.), neporecivo zanimljivog stila pisanja te optimističkog, u određenim dozama čak i aktivističkog duha. Imperij se barem djelomično formirao kao "br.1." knjiga postmoderne ljevice i zbog nedostatka očigledne konkurencije. Dok se većina suvremenih autora na ljevici ponajviše bavi teoretiziranjem partikulariteta (kulturalnih, pokreta otpora, politikom identiteta itd.), Hardt i Negri formiraju ono što bi mogli nazvati filozofijom povijesti koja kulminira u horizontalnoj artikulaciji Imperija. Sam rad je karakteriziran kao kompleksan pokušaj objašnjenja izvora, struktura, funkcija i perspektive strukture u nastajanju, no kao takav pokušaj ostavio je mnoga pitanja i probleme otvorenima. Te su nedorečenosti Hardt i Negri pokušali razjasniti u određenom nastavku Imperija – Mnoštvo. Rat i demokracija u doba imperija.

Hardt i Negri kroz cijelu knjigu razglabaju o konceptu mnoštva koji po njima treba razlikovati od koncepta radničke klase jednako kao i od prijašnjih oblika društvenih subjekata (npr. naroda). Što je na djelu u mnoštvu je ono što autori vide kao izbačeno, isključeno u samom početku europske moderne, a to je reduciranje različitosti u isto: "...narod reducira različitost u isto i od populacije tvori jedan identitet: 'narod' je jedan. Mnoštvo, su pak, mnogi. Mnoštvo se sastoji od nebrojenih internih razlika koje se nikad ne mogu reducirati na jedan ili singularan identitet." (str. XIV). U stvaranju distinkcije između mnoštva i drugih političkih subjekata, Hardt i Negri genealoški prate razvoj termina od rada Thomasa Hobbesa *De Cive*, u kojem autor zagovara odbacivanje koncepta mnoštva; sam je termin, ističu Hardt i Negri, Hobbesu označavao neposlušnost političkih podanika. Za Hobbesa je tako mnoštvo negativno određen koncept, kao ono što se nije uspjelo pretvoriti u narod; ono što onemogućuje političko jedinstvo, što ne ulazi u trajne dogovore, što se općenito odupire bilo kakvom obliku autoriteta, te što je najbitnije, mnoštvo ne posjeduje status pravnog subjekta jer uporno odbija

prebaciti svoja prirodna prava na suverena. S druge strane je koncept naroda kod Hobbessa (a tu distinkciju prihvaćaju i drugi teoretičari) povezan s državom jer se samo mnoštvo pretvara u narod uspostavljanjem države (tj. prebacivanjem prava na suverena). Tako je *post festum* samom činu izricanja volje, narod sam sebe konstruirao i od tog trenutka sam sebi pripisao jedinstvenu volju koja ga karakterizira kao politički subjekt. Iz ovog je potpuno jasno zašto Hobbes kao teoretičar odgovara Hardtu i Negriju; sam koncept naroda je ono što Imperij želi formirati, kontrolirati kroz oblike (političke) reprezentacije; no u samom tom procesu stvara mnoštvo kao određeni supplement, nešto što se ne može reprezentirati i što raste unutar samog Imperija. Mnoštvo se, s druge strane, odupire tom dikursu kontrole jer se ne može u potpunosti ugurati u "hijerarhijske organe političkog tijela", mnoštvo je "... živo društveno meso koje ne tvori tijelo." (str.192).

U središnjem dijelu knjige, koji je i prostorno najopširniji, Hardt i Negri pokušavaju, ako ne definirati, onda bar približiti koncept mnoštva čitateljima. Svijet se nalazi u globalnom stanju rata, koji se od moderne, sa svojim konstantnim sukobima, razlikuje u tome što po prvi puta u povijesti rat postaje stalno društveno stanje, društveni odnos koji se oblikuje u režimu biomoci. Biomoci, kao režimu, cilj nije samo u kontroliranju populacije već u "produciranju i reproduciranju svih aspekata društvenog života" (str.13). Hardt i Negri tvrde da od trenutka kada je moć u rukama suverena toliko velika da može kontrolirati ogromna sredstva uništavanja, masovne destrukcije (holokaust, atomska bomba) možemo govoriti o biomoci – mogućnosti za brisanje cijelih grupa ljudi pa i samog čovječanstva. Stoga "kada genocid i atomsko oružje postave život na središnje mjesto, rat u potpunosti postaje ontološki." (str.19). Hardt i Negri preokreću poznatu Clausewitzovu tezu, te sada politika postaje nastavak rata drugim sredstvima, rat postaje osnova politike globalnog reda. Bitno je da se režim biomoci, režim konstantnog rata za stvaranje i održavanje društvenog poretka, odvoji od potpunog bezumnog nasilja, a to poredak čini preko prizivanja na koncept pravednog rata (*bellum justum*). Oslanjajući se na ideje Giorgia Agambena te Carla Schmitta, Hardt i Negri tvrde da se moć suverena hrani na mitu "izvanrednog stanja", u kontekstu proizvodnje trajnih nesigurnosti i prijetnja. Agamben tvrdi da je država izvanrednog stanja legalni oblik onog što ne može imati legalan oblik; to je legalna kategorija koja opisuje nedostatak, tj. suspenziju zakona. Strategija "izvanrednog stanja" pogoduje režimu biomoci Imperija

jer suspendira zakon. Pojedinaac tako gubi svako zakonsko mu dano pravo činjenicom da je narod mobiliziran u borbi protiv vanjskog ili unutarnjeg neprijatelja (zbog čega je i uvedeno samo "izvanredno stanje"). Tako mobilizirani narod nema pravo intervencije u poredak da bi sačuvao individuu (ili grupu građanina), a legitimni politički prostor u kojem se suveren može kretati je tako povećan do ogromnih razmjera. Iznimno stanje se proglašava ne u trenutku društvenog raspada, građanskog rata, terorizma itd., već u namjeri da izbjegnemo takve katastrofalne posljedice, ali samo ako je "neprijatelj" već postao konstitutivna funkcija političke legitimacije. Izvanredno stanje omogućava savršenu logiku imperijalnog vladanja, kada se kako ističu Hardt i Negri, briše granica nasljeđena iz rimskog prava o podjeli na civilnu i vojnu vlast; u poretku Imperija je korijen kontrole suverena, kako je tvrdio Herbert Spencer, zasnovan u mogućnosti definiranja neprijatelja.

Dok je biomoć izraz konstantnog ratnog režima koji kontrolira život, prodirući i reproducirajući sve aspekte društvenog života, Hardt i Negri izvor oslobađajuće i transformirajuće političke akcije vide u mnoštvu i to u njegovim proizvodnim mogućnostima. Iako mnoštvo ostaje mnogostruko, ono nije fragmentirano ili inkohrentno, tvrde Hardt i Negri – ono što povezuje mnoštvo je biopolitička proizvodnja. Znanje, informacije, komunikacija predstavljaju u suvremenim ekonomijama određujući sektor proizvodnje. Sa sve većim udjelom imaterijalnog rada raste i njegova važnost, no unatoč tome imaterijalni rad Hardtu i Negriju predstavlja ono što je industrijski rad predstavljao Marxu – iako nije bio najzastupljeniji, određivao je ("determinirao") druge sektore proizvodnje. Hegemonija imaterijalnog rada tako transformira organizaciju proizvodnje od linearnih odnosa "pokretne trake" do bezbrojnih odnosa distributivnih mreža. S imaterijalnim radom se ne stvaraju samo određene službe, robe i znanja, već i komunikacije, potrebe, tijela, misli itd. Norme proizvodnje postaju komunikacija i mobilnost, a mreža dominantan oblik organizacije. Tako konstituirajuća moć mnoštva leži u kooperativnim i komunikacijskim mogućnostima društvenog rada; ta (re)konstituirajuća moć samog rada koji proizvodi društvo (tj. društvene odnose) je obilježje biopolitičke proizvodnje; reprodukcija samog kapitala se sve više i više preklapa sa (re)produkcijom samog društva. U biopolitičkoj proizvodnji nestaje razlika između ekonomske, političke, komunikacijske, kulturne i dr. vrsta proizvodnje. Stoga društvena (biopolitička) proizvodnja definira mnoštvo kao političku (ekonomsku, komunikacijsku, kulturnu...)

moć; mnoštvo će se samo konstituirati u politički subjekt kroz opoziciju naspram Imperiju. Ispravno je tada postaviti pitanje: iako Hardt i Negri naglašavaju da je mnoštvo klasni koncept, ali samo ako Marxovo teoretiziranje o rastućoj polarizaciji društva čitamo politički, tj. ako je sama klasa politički subjekt, koja je onda osnovna razlika između klase 19. stoljeća i mnoštva? Hardt i Negri tvrde da je razlika upravo u tome što je mnoštvo biopolitička kategorija, tj. da je klasa ekskluzivna kategorija koja se zasniva na isključivanju (primjer su mnoge prepirke unutar marksističkih i drugih diskursa o osnovi za definiranje određenih klasa), a mnoštvo inkluzivna kategorija singularnosti koje se zasnivaju na zajedničkom (proizvodnja za kapital, komunikacija itd.).

Nažalost, može se reći da je Mnoštvo. Rat i demokracija u doba imperija malo pridonio razjašnjenju određenih problema definiranih u imperiju. Dok Hardtov i Negrijev teoretski konstrukt dobro funkcionira kada mora pojasniti nastanak novog oblika globalnog suvereniteta te kada razmatra problem globalnog rata i izvanrednog stanja, kada treba pojasniti koncepte direktno vezane za mnoštvo – biopolitiku, zajedničko itd. pa i sam koncept mnoštva te njegov položaj u konkretnim globalnim odnosima nejednakosti, stvari ostaju nedorečene. Iako na par mjesta u knjizi Hardt i Negri ističu da je Imperij prožet nizom hijerarhija te procesima isključivanja, to više izgleda kao pokušaj preduhitrenog opravdanja na očigledno pitanje o mjestu globalnih i regionalnih nejednakosti unutar njihova koncepta Imperija; da li je novi globalni poredak u nastajanju zaista u toj mjeri decentraliziran, ili je ipak u pitanju složeniji proces više kontradiktornih tendencija, pa i rekonstruiranja prethodnih povijesnih isključenja i hijerarhija? Dodatan i ključan problem koji je vezan uz Hardtov i Negrijev pojam mnoštva je taj da se u mapiranju današnje globalne populacije zaista ne može naći navedeni optimizam u pogledu teze da je mnoštvo “otvorena mreža u kojoj se sve razlike mogu izraziti slobodno i vrednovati jednako, mreža koja pruža načine za susretanja tako da svi možemo raditi i živjeti zajedno” (str. xiv). Još je manje jasno zašto Hardt i Negri drže da imaterijalni rad pruža uvjete za emancipaciju mnoštva, da li je to zaista korak od proizvodnje prema komunikaciji?

Štoviše, navedenim opozicijama na početku teksta između radova Balibara i Wallersteina te Hardta i Negrija bi se moglo dodati i pitanje: zar Hardt i Negri nisu ortodoksni marksisti od samog Balibara i Wallersteina, imajući na

umu teoretske paradigme unutar kojih funkcioniraju? Iako Balibar optužuje Wallersteina za održavanje (po njemu neodržive) distinkcije između klase “po sebi” i “za sebe”, sam se Wallerstein ponaša kao da u tu distinkciju ne vjeruje; s druge strane Hardt i Negri potpuno ukidaju razinu reprezentacije (koja je i konstitutivna – mnoštvo u potpunosti organizira samo sebe i realizira svoje mogućnosti). Dok Balibar i Wallerstein pokušavaju strukturno objasniti hijerarhijske podjele unutar svjetske kapitalističke ekonomije, kao i niz oblika isključenja, Hardt i Negri se, unatoč teoretskom *tou de force*, izgleda vraćaju na novu verziju stare marksističke teze o kapitalizmu koji, kroz konstruiranje mnoštva, direktno i neizbježno oslobađa snage svoje vlastite propasti.

JERKO BAKOTIN

Homo sacer. Suverena moć i goli život

GIORGIO AGAMBEN

Multimedijalni institut Arkzin
Zagreb, 2006.

Giorgio Agamben je talijanski filozof rođen 1942. godine; eruditski obrazovan, tijekom svoje akademske karijere bavio se lingvistikom, medievalistikom, filologijom i poetikom; surađivao na nizu europskih i američkih sveučilišta i sudjelovao u Heideggerovim seminarima. Agamben jest ili je bio blizak Passoliniju, Calvinu, Klossowskom, Jean-Luc Nancyju, Derridi i Lyotardu. Izuzetan poznavatelj djela Waltera Benjamina i njemačkog jurista Carla Schmitta na čije se misli učestalo poziva. U kasnijoj fazi rada preusmjerava fokus interesa na globalni društveni konflikt, odnos moći i zakona s jedne, te individualnog života s druge strane u suvremenom svijetu koji je sklon definirati kao “trajno izvanredno stanje”. U skladu s tim pomakom za Agambena veliku važnost dobivaju Michel Foucault, Hannah Arendt i talijanska neo-marksistička škola. Naročito promišlja suverenitet i Foucaultov pojam biomoći koji, uz izvanredno stanje, postaju središnje točke njegova mišljenja. S obzirom na globalna događanja nakon jedanaes-

157

PRIKAZI I RECENZIJ E

DISKREPANCIJA

SIJEČANJ 2008.

SVEZAK 9 | 13 BROJ

tog rujna, Agambenova misao se pokazuje iznimno aktualna. Oštri je kritičar američkog “rata protiv terora” i zakona poput USA Patriot Acta; argumentira da se zlorabljenjem i generalizacijom paradigme izvanrednog stanja cijelo stanovništvo Zapada izvrgava trajnom praćenju, sumnji i nadzoru. Kuriozitet je – ako ne i kontroverza – da je u siječnju 2004. godine Agamben odbio održati predavanje u Sjedinjenim Državama. Naime, po važećim bi propisima za ulazak u SAD bio dužan dati svoje biometrijske podatke što je usporedio s tetoviranjem koje su tijekom Drugog svjetskog rata provodili nacisti. Hrvatsko izdanje ovog djela, izvorno objavljenog 1995. godine, preveo je Mario Kopačić.

Agamben uvodi u svoje razmatranje grčkim razlikovanjem *zoe*, prirodnog života kao takvog, i *bios*a, koji predstavlja “kvalificirani”, “politizirani” život. Tradicionalno za zapadni svijet “(g)oli život ima u zapadnjačkoj politici tu svojevrsnu privilegiju da bude ono na čijem isključenju se temelji grad ljudi” (str. 13). Ono što je karakteristično za modernu politiku je činjenica da se “usporedno s procesom zbog kojeg iznimka postaje pravilom, prostor golog života ... postupno podudara s političkim prostorom ... *bios* i *zoe*, pravo i činjenica stupaju u područje nesvodljive nerazlikovnosti ... goli se život ... oslobađa i postaje istodobno subjektom i objektom političkog poretka ... jedino mjesto državne organizacije i emancipacije od nje” (str. 14.). Agamben tu kao svoj dugoročni cilj vidi nastavljanje i produbljivanje Foucaultovog projekta preko granica do kojih je sam Foucault došao, odnosno istraživanje integracije prirodnog života u Državu i tehnologije subjektivacije sve do točke u kojoj “dobrovoljno ropstvo pojedinca konvergira s objektivnom moći”. Ideja je nastaviti projekt istraživanja uspostave disciplinske kontrole i nove bio-moći odgovorne za stvaranje “krotkih tijela” nužnih za trijumf kapitalizma (str. 9). Pritom se moderna demokracija “neočekivano razotkriva nesposobnom spasiti *zoe* od propasti bez presedana” te – što je uočeno od Tocquevillea do Deborda – postupno dolazi do njenog konvergiranja s totalitarnim državama. Agamben namjerava promisliti miješanje prava i života u novim okvirima “trajne iznimke”, situacije u kojoj “izvanredno stanje postaje pravilom”. To po Agambenu u konačnici pruža priliku za širenje bio-moći do njenog logičnog završetka, a to je upravo koncentracioni logor. Upravo nacizam i fašizam “iz odluke (da se) o golom životu načini vrhovni politički kriterij ... (oni) ostaju zlobno aktualnima” (str. 15). Upravo sveprisutna tendencija ekspanziranja izvanrednog stanja im trajno otvara vrata (Hitler npr.

nije ukinuo weimarski ustav, nego ga je samo “trajno-privremeno” suspendirao). Nedostatak marksističke i anarhističke kritike države je upravo taj što “nisu niti naslutile strukturu državnosti” – u prvom redu problematiku suvereniteta, a on mišljen na svom izvoru je nužno povezan s iznimkom, odnosno izvanrednim stanjem. Teorija je države, a posebno izvanrednog stanja, proglašava Agamben, “upravo onaj greben na kojem su se nasukale revolucije našeg stoljeća” i kao primjer uzima diktaturu proletarijata. Stoga kao prvu točku promišljanja treba uzeti suverenitet.

Suverenitet počiva na jednom paradoksu, a taj je da je suveren “istodobno izvan i unutar pravnog poretka”. Suveren je nužno povezan s izvanrednim stanjem, s obzirom da je izvanredno stanje “početak svake pravne lokalizacije ... samo (ono) otvara prostor u kojem prvi put postaje moguće utvrđivanje određena poretka i određena teritorija” (str. 22). Suverenost nomosa je određena kroz utemeljenje nasilja, a po Benjaminu, pitanje konstituirajuće i već-konstituirane moći se pokazuje kao “odnos između pravopostavljajućeg i pravoodržavajućeg nasilja”. Agamben se poziva na Negrija koji misli suverenost kao “fiksiranje konstituirajuće moći, dakle kao njezin kraj, kao iscrpljenje slobode koje je nositelj”, te na Aristotelovo razmatranje odnosa između mogućnosti i zbiljnosti. Veliki problem za Agambena je pri tom kako uspostaviti “ontologiju mogućnosti” naspram iscrpljene zbiljnosti, u čemu je moguće prepoznati odjeke Trockijeve teze o “permanentnoj revoluciji”. Konačno se postavlja da “jedan od paradoksa izvanrednog stanja jest da je u njemu nemoguće razlikovati kršenje zakona od njegova izvršenja” (str. 57). Ponovno se pozivajući na Schmitta i Benjamina, Agamben kao kariku koja spaja nasilje i pravo postavlja upravo *zoe*, odnosno “goli život”. Nužno je dakle istražiti dogmu o svetosti života.

Sveti čovjek, Homo sacer, u osnovi je vrlo arhaična figura rimskog prava koja označava izopćenika, čovjeka kojeg se ne da žrtvovati, ali ga se može ubiti. Homo sacera zajednica nije imala pravo sankcionirano kazniti, ali ga je s druge strane svatko imao pravo ubiti, a da ne bude optužen za ubojstvo. Vodeći nas kroz povijesni pregled golemih nesporazuma koje je u znanosti izazvala paradoksalna i ambivalentna figura Homo sacera, Agamben naposljetku definira njegov položaj kao osobe isključene i iz božanskog i iz ljudskog prava, “objektu nasilja koji prekoračuje kako sferu prava tako i žrtvovanja” (str. 78). Riječ je o figuri koja je određena strukturom dvostrukog isključenja, i kao takva pokazuje analogiju s fenomenom suverene iznimke. Homo sacera

Ihering približuje *wargusu*, čovjeku-vuku antičkog germanskog prava; uvijek je riječ o izopćeniku, o wulfesheud, vučjoj glavi, “hibridnoj pošasti između ljudskog i zvjerskog”. Agamben sada nudi ponovno čitanje djela o utemeljenju grada; Hobbesovo prirodno stanje je stanje u kojem je svatko za svakoga goli život, a već je Platon u Državi uočio sličnosti između tiranina i čovjeka-vuka. Izvorni pravno-politički odnos je zapravo odnos izopćenja koje zajedno drži suverenu moć i goli život. Izopćenje, a ne nikakav ugovor ili pristanak je suvereni nomos koji uvjetuje svaku drugu normu, i Agamben odlučno odbacuje sve teorije društvenog ugovora. To što smo u današnjici svi virtualni *homines sacri*, nastupa upravo zato “što je odnos izopćenja sveudilj vlastita struktura suverene moći”. Upravo je Bataille prvi ponovno povezao goli život i suverenost, no ostao je zatvoren u sferi svetog, ne uviđajući biopolitički karakter golog života. Sama ideja da se istrebljenju Židova dâ žrtvena aura je “neodgovorno povijesno sljepilo”. Židovi nisu bili žrtvovani, već su po Hitlerovoj najavi “istrebljeni kao uši”, dakle upravo kao goli život, ne u dimenziji prava nego biopolitike.

Treći dio knjige nosi naslov “Logor kao biopolitička paradigma modern”. Politika se u moderni, bez obzira na određenja lijevo/ desno, prometnula u biopolitiku. Agamben čak navodi primjer Srbije u kojoj je komunistička klasa “skliznula” prema korištenju etničkog čišćenja; svuda na globusu biopolitika neprimjetno prelazi u thanatopolitiku. Slijedi analiza povijesne veze između prava i golog života, pri čemu autor inzistira da novo političko tijelo zapada čine tijela “apsolutno uzmožna biti ubijena”. Posebna se pozornost obraća izbjeglicama jer oni predstavljaju anomaliju u sistemu nacija-država; upravo su oni “ostatak između rođenja i nacije”, doslovce svedeni na goli život. Paradigmatska znanost biopolitike je eugenika, a nacional-socijalizam je prvi prirodne danosti postavio kao političke zadaće, odnosno postulirao identitet života i politike. Agamben uporno naglašava, analizirajući nacističke pokuse (kao i nacističku pravnu praksu!) da je zapravo riječ o fenomenima koji su duboko ukorijenjeni u zapadnom društvu. Prvi koncentracijski logori u Njemačkoj nisu bili nacistički nego osnovani od strane socijaldemokratske vlade! Opće određenje je da je “logor stanje u kojem izvanredno stanje postaje pravilom”, hibrid prava i činjenice; “ljudsko je tijelo razriješeno od svog normalnog političkog statusa i prepušteno krajnjim peripetijama”. U logoru je nemoguće razlikovanje između postavljanja prava i njegovog izvršavanja, i zbog tog određenja “moramo priznati da se nalazimo pred virtualnim logo-

rom kad god se stvori takva struktura". Sama bit logora se nalazi u materijalizaciji izvanrednog stanja i zbog toga je u njemu doslovce sve moguće; logor, a ne grad se nameće kao logična biopolitička paradigma današnjeg zapada. Agambenova knjižica, koja je "isprva bila zamišljena kao odgovor na krvavu mistifikaciju novog planetarnog poretka", zapravo završava s otvaranjem čitavog niza teških zadataka. Najteži je svakako osmisliti životni oblik današnjice, odnosno "bios koji je sam svoja zoe", na presjecištu politike, medicine i prava; do sada su ti pokušaji samo proizveli ili dali naslutiti goleme biopolitičke katastrofe.

Samo djelo je pisano izuzetno zanimljivo; pisanje otkriva istinskog poznavaoaca mnogih disciplina i pruža mogućnosti za dolazak u doticaj s nizom intrigantnih teoretičara i ideja. Stil i namjera pisca su otvoreno izazovni i polemični, no pritom čitav tekst ostaje na vrlo visokoj razini. Čitatelju neupućenom u dotični korpus teorije određeni dijelovi knjige mogu zadavati prilične teškoće, ali svakako je vrijedno uložiti trud u ovo djelo. Samo po sebi izuzetno s obzirom na svoju tematiku i aktualnost, djelo zaslužuje iskrenu preporuku svakome koga zanima problematika moći.

SRĐAN GOLUBOVIĆ

Ljudska seksualnost

WILLIAM H. MASTERS, VIRGINIA E JOHNSON, ROBERT C. KOLODNY

Naklada Slap, Jastrebarsko, 2006.

William H. Masters (1915. – 2001.) i Virginia E. Johnson (1925.), imena su koja kod svih koji su dolazili u doticaj s temom ljudske seksualnosti (u akademskom smislu) izazivaju veliko poštovanje. Suradujući zajedno, Masters i Johnson uvelike su utjecali na oblikovanje i razvoj seksualne terapije i samog istraživanja ljudske seksualnosti. Osnovali su 1978. godine klinički, istraživački i edukacijski institut Masters and Johnson Institute koji je prestao s radom 1994. godine kada se Masters umirovio. Koautori i autori su velikog broja knjiga i stotina članaka o ljudskoj seksualnosti. Robert C. Kolodny medicinski je ravnatelj Instituta za bihevioralnu medicinu u New Cannanu, Connecticut. Ranije je radio na institutu koji su osnovali Masters i Johnson te je s njima koautor velikog broja knjiga.

161

PRIKAZI I RECENZIJJE

DISKREPANCIJA

SIJEČANJ 2008.

SVEZAK 9 | 13 BROJ

Uz uvod, djelo je podijeljeno na pet dijelova: biološki aspekti, razvojni aspekti, psihosocijalni aspekti, aspekti seksualnog zdravlja i kulturološki aspekti.

Uvod sadrži dva poglavlja: "Osvrt na seksualnost" i "Pregled istraživanja seksualnosti". U osvrtu na seksualnost autori se bave dimenzijama seksualnosti (biološkom, psihosocijalnom, ponašajnom kliničkom i kulturološkom dimenzijom) i povijesnim pregledom seksualnosti. Pregled istraživanja seksualnosti daje nam pogled na metode istraživanja seksualnosti objašnjavajući opća pitanja u istraživanju seksualnosti, probleme i zamke istraživanja seksualnosti te metoda koje se koriste u istraživanju seksualnosti.

Prvi dio, biološki aspekti, podijeljen je na pet poglavlja: "Anatomija spolnih organa", "Fiziologija seksualnosti", "Reprodukcija čovjeka", "Kontrola rađanja (kontracepcija)" i "Pobačaj". U poglavlju o anatomiji spolnih organa autori donose iscrpni pregled i "upoznavanje" sa spolnim organima. U fiziologiji seksualnosti bave se temama kao što su izvor seksualnog uzbuđenja, ciklus seksualnog odgovora, menstruacija i druge teme. U poglavlju "Reprodukcija čovjeka" obrađene su teme kao što su dinamika začeća, trudnoća, rođenje, dani nakon porođaja, dok u isti mah autori ne zanemaruju teme vezane uz reproduktivnu disfunkciju (problematične trudnoće, neplodnost). Obrađujući problematiku kontrole rađanja (kontracepcije), autori daju pregled, opis, način korištenja i efikasnost sredstava i načina kontrole rađanja i kontracepcije. U dijelu o pobačaju obrađuju se teme pravnog aspekta, metoda pobačaja, sigurnosti i psiholoških reakcija na pobačaj.

U drugom dijelu, o razvojnim aspektima, autori se bave sljedećim temama: seksualnost u dječjoj dobi, seksualnost u adolescenciji, seksualnost u odrasloj dobi i spolne uloge. Dječja seksualnost odnosi se na period prenatalnog razvoja, dojenja i identiteta, spolnog identiteta, seksualnost u dječjoj dobi i seksualni odgoj. U poglavlju o "Seksualnosti u adolescenciji" autori se bave psihološkim aspektima adolescencije, pubertetom, neželjenim trudnoćama u adolescenciji i drugim temama. Dio o seksualnosti u odrasloj dobi nudi uvid u seksualnost u mlađoj odrasloj dobi, srednjoj dobi, temu menopauze i seksualnost u starijoj dobi. Tema spolnih uloga podijeljena je na podteme kao: modeli socijalizacije spolne uloge, androgini, fenomen transseksualizma i druge.

U trećem dijelu obrađuju se psihosocijalni aspekti seksualnosti u okviru tema "Voljeti i biti voljen", "Intimnost i vještine komuniciranja", "Poboljšanje

svoje seksualne veze”, “Seksualna orijentacija”, “Seksualno ponašanje”, “Seksualne varijacije” i “Prisilni seks”. Teme obrađene u poglavlju “Voljeti i biti voljen” kreću se od samog pitanja što je to ljubav, preko teorija o ljubavi do tema kao ljubav i seks i ljubav i brak. U poglavlju “Intimnost i vještine komuniciranja” razrađuju se teme komunikacije i intimnosti i intimnih odnosa. U sljedećem poglavlju obrađuju se problemi razlika u seksualnoj želji, rješavanja teškoća uzbuđivanja te nudi poglavlje u kojem se savjetuje kako poboljšati seksualni doživljaj. Nadalje, autori se bave definiranjem orijentacija, povijesnim pregledom, psihološkom prilagodbom homoseksualaca te stajalištima o homoseksualnoj orijentaciji. U dijelu o seksualnom ponašanju autori se bave temama masturbacije, seksualnog uzbuđenja i spavanja, tehnikama heteroseksualne i homoseksualne aktivnosti te daju osvrt na seksualno ponašanje. U “Seksualnim varijacijama” izložene su teme definiranja normalnosti, parafilije (fetišizam, voajerizam, sadizam, pedofilije, itd.), prostitucije, celibata i ovisnosti o seksu. U poglavlju “Prisilni seks” prikazuju se različiti oblici seksualnih napada kao što su silovanje, incest, dječja pornografija i seksualni karteli, savjetuje se kako se nositi sa seksualnim uznemiravanjem te se izlažu kulturološki korijeni seksualne viktimologije.

U sljedećem dijelu prikazani su aspekti seksualnog zdravlja te je ovaj dio podijeljen na sljedeće teme: spolno prenosive bolesti i infekcije, infekcija HIV-om i AIDS, seksualne smetnje i seksualna terapija te seksualni poremećaji i seksualno zdravlje. U poglavlju o spolno prenosivim bolestima opisuju se simptomi, dijagnostika i liječenje spolno prenosivih bolesti i infekcija dok poglavlje o infekciji HIV-om i AIDS-u donosi teme vezane uz HIV i AIDS, kao što su zaštita od HIV-a, podrijetlo i biologija HIV-a, liječenje infekcije HIV-om i AIDS-a, stadiji infekcije HIV-om, te se također bavi temama socijalne i emocionalne reakcije na epidemiju HIV-a i pitanjima diskriminacije. Poglavlje “Seksualni poremećaji i seksualno zdravlje” nudi teme: seks i hendikep, seks i organske bolesti, seksualni aspekti psihijatrijskih bolesti, psihoaktivna sredstva i seks i infekcije.

Peti dio, “Kulturološki aspekti”, donosi teme “Seks i zakon” te “Vjerski i etički aspekti seksualnosti”. Neke od tema koje su obrađene u poglavlju “Seks i zakon” su: prostitucija, erotika, incest, silovanje i seksualni napadi, seksualno zlostavljanje djece i dr. Poglavlje “Vjerski i etički aspekti seksualnosti” donosi teme vjerskih stajališta o seksualnosti te seksualna etika i seksualne odluke.

Istraživanja koja su navedena u udžbeniku nisu najnovijeg datuma, tj. nema istraživanja poslije 2000. godine što i nije čudno jer se radi o prijevodu izdanja iz 1997. godine. Izložena su pretežno američka istraživanja, ali se na nekim mjestima može vidjeti i usporedba američkih i hrvatskih podataka iako nije napisano o kojim se hrvatskim istraživanjima radi. Kraj udžbenika nudi nam vodič kroz organizacije, časopise i udruge vezane za seksualnost (kako u SAD-u i svijetu, tako i u Hrvatskoj) te rječnik i kazalo.

Pomalo suhoparan dio ovog prikaza, u kojem se navode teme koje udžbenik obrađuje, nema samo informativnu ulogu, nego je i pokazatelj inzistiranja autora udžbenika na multidisciplinarnom pristupu ljudskoj seksualnosti. Zbog svega navedenog u ovom prikazu, u smislu lakoće snalaženja i korištenja udžbenika, i prvenstveno multidisciplinarnom pristupu ovaj je udžbenik vjerojatno najkompletniji priručnik akademskoj zajednici, te može poslužiti stručnjacima i studentima medicine, psihologije, sociologije, i drugima koji žele istraživati ili jednostavno naučiti nešto više o ljudskoj seksualnosti.

BILJANA LALIĆ

Industrija holokausta

NORMAN G. FINKELSTEIN

Naklada Hasenbegović
Zagreb, 2006.

Norman Finkelstein pedesetogodišnji je američki profesor političkih znanosti i autor čiji je zahtjev za akademsku titulu redovnog profesora odbijen, a jedini kolegij koji predaje na Sveučilištu DePaul u Chicagu ukinut je u rujnu ove godine. Kontroverze koje je izazvala ova odluka jednim se dijelom mogu povezati i s Finkelsteinovim podrijetlom. Odgojen od roditelja Židova koji su preživjeli Varšavski geto i koncentracijski logor, autor neminovno preuzima svjetonazore koji ga potiču da se u svom akademskom radu bavi temama koje se izravno tiču Židova te Izraelsko-Palestinskim sukobom, no odvaja po nekima nužnu poveznicu između odrastanje u židovskoj obitelji i cionizam.

Knjiga Industrija holokausta, Razmišljanja o izrabljivanju židovske patnje jedna je od takvih knjiga. U njoj se Finkelstein, kako sam kaže u predgovoru, zgraža nad iskrivljavanjem povijesti i uspomene radi ucjenjivanja koje provodi industrija holokausta. Snažno ogorčen društvom u kojem živi (“odvratna banda plutokrata, zločinaca i varalica kao i užasnih apologeta američke i izraelske sile”) dokazuje da je “holokaust” ideološka predodžba nacističkog holokausta (stvarnog povijesnog događaja). Početni poticaj za ovu knjigu daje mu studija Petera Novicka “The holocaust in American life” kojom Novick pokušava pokazati kako “trenutna pitanja” oblikuju spomen na holokaust i kako je samim time taj spomen više nego manje proizvoljan. Vrlo je snažan i osobni razlog za koji Finkelstein kaže: “Stalo mi je do spomena na progon moje obitelji. Trenutna kampanja holokausta da izvuče novac od Europe u ime ‘žrtava holokausta’ koje žive u oskudici obeščastila je njihovo mučeništvo spustivši ga na razinu kasina u Monte Carlu”. (str.24)

Knjiga se sastoji od tri poglavlja koja se sustavno bave trima aspektima industrije holokausta u američkom društvu. U prvom poglavlju, pod nazivom „Kapitaliziranje holokausta“, autor kreće od opservacije da je sve donedavno pojam nacističkog holokausta jedva postojao u američkom životu. Jedan od razloga tomu je traumatiziranost i zatumljivanje sjećanja na holokaust, no Finkelstein kaže kako je pravi razlog šutnje konformistička politika američkog židovskog vodstva i politička klima poslijeratne Amerike. Prilagođavanje američkih židovskih elita službenoj politici SAD-a olakšavalo je postizanje tradicionalnih ciljeva i pristupa moći. “Kopanje po prošlosti nije služilo nikakvoj svrsi, zapravo je kompliciralo stvari”.(str.28) Sve se mijenja 1967. godine s arapsko-izraelskim ratom. Holokaust postaje jako važan u američkom židovskom životu. Mainstream objašnjenje ove preobrazbe je krajnja izolacija Izraela i njegova ranjivost koja obnavlja sjećanje na nacističko istrebljenje te hipoteza da je gubljenje sjećanja na nacističke zločine protiv Židova i dolazak naraštaja koji nije znao za holokaust rezultiralo time da je Izrael izgubio potporu koju je nekoć uživao. Ipak, Finkelstein tvrdi kako je izražena zabrinutost za spomen na holokaust bila jednako umjetna kao i izražena skrb za sudbinu Izraela. Židovske su elite pokrenule industriju holokausta zbog dokazane snage i savezništva sa SAD-om. Još jedna interpretacija upućuje na nedavno pojavljivanje “identitetske politike” s jedne strane i “kulturne viktimizacije” s druge strane. Svaki je identitet ute-

meljen na nekoj posebnoj povijesnoj potlačenosti. Sukladno s time i Židovi su potražili identitet u holokaustu.

U drugom poglavlju "Varalice, prevaranti i povijest" autor se bavi pojmovima kao što su jedinstvenost te sakralizacija holokausta. Jedinstvenost je termin koji po Finkelsteinu nema drugu ulogu nego izvođenje zaključka da jedinstvena patnja daje jedinstvena prava i stoga je inzistiranje na jedinstvenosti holokausta ustvari inzistiranje na jedinstvenosti Židova kao naroda i "neukusne svjetovne inačice izabranosti". Iz toga proizlazi dogma o vječnoj mržnji nežidova usmjerene prema Židovima koja služi kako bi se opravdala nužnost židovske države i objasnilo neprijateljstvo prema Izraelu. Poglavlje se dotiče i teme o isključivosti židovskih stradanja u nacističkom holokaustu i zanemarivanju ostalih skupina kao što su Romi. Ta se teza potkrepljuje činjenicom da prve političke žrtve nisu bili Židovi već komunisti, a prve žrtve nacističkog genocida hendikepirani. Finkelstein objašnjava kako bi priznavanje genocida nad Romima značilo gubitak ekskluzivne židovske franšize nad holokaustom, a dogma o tome da je holokaust vrhunac tisućljetne nežidovske mržnje prema Židovima neodrživa.

"Dvostruka ucjena" naslov je trećeg poglavlja u kojem se govori o pitanju novčane reparacije koja po Finkelsteinu pruža jedinstven uvid u industriju holokausta. Njemačka je uz malo ili nimalo vanjskih pritisaka platila Židovima 60 milijardi dolara namijenjenima žrtvama. Finkelstein također spominje slučaj švicarske banke koju su židovske organizacije gospodarskim sankcijama i ostalim neformalnim metodama natjerale da isplati mnogo veću svotu novaca (imovina koju su Židovi posjedovali za vrijeme II. svjetskog rata) od realne. U isto vrijeme američke su banke uspjele isplatiti minimalnu svotu, također vrlo različitu od realne. No, najmanja svota tog novca otišla je onima kojima je zbilja bila potrebna. Židovske organizacije koje su se "borile" za odštetu uzele su većinu novca iskorištavajući dobivena sredstva za razne projekte prema vlastitim željama. "Tko bi mogao posumnjati u mudrost odluke industrije holokausta da se kompenzacijska sredstva namijene za obrazovanje o holokaustu, umjesto da se sredstva raskomadaju na preživjele stradalnike nacističkih logora smrti." (str.151)

Na kraju knjige Finkelstein tvrdi kako je jedino rješenje za uspostavu normalnih odnosa učiniti nacistički holokaust predmetom racionalnog ispitivanja jer abnormalnost holokausta ne izvire iz samog događaja, nego iz izrabljivačke industrije koja je izrasla oko njega.

JERKO BAKOTIN

ŽELJKA MATIJAŠEVIĆ

AGM, Zagreb, 2006.

226 str.

Strukturiranje nesvjesnog: Freud i Lacan

167

PRIKAZI I RECENZIJE

Djelima domaćih autora čitatelj, pa i recenzent, obično prilazi s određenom dozom simpatije; ugodno je vidjeti da se i “kod nas” piše. S druge strane važi i činjenica da će takva djela obično biti izvrgnuta oštrijom i bezobzirnijom kritici; kao da nedostaje određena “aura” nepoznatosti, pa je moguće oštrije “prorešetati” knjigu u potrazi za njezinim slabim stranama. AGM-ova Biblioteka Sintagma obećava u pogledu mogućnosti što se tiče i simpatija i kritika; radi se o ediciji koja izdaje “kraće uvode i/ili preglede određenih znanosti, znanstvenih disciplina ili teorija koje su danas u središtu zanimanja i šire javnosti” (tekst se nalazi na koricama knjige). Hvale vrijedna ideja, pogotovo kada se uzme u obzir da od do sada objavljenih naslova čak četiri, odnosno četvrtina svih, pripadaju domaćim autori/cama. Kuriozitet je da su svi ti autori profesori na Odsjeku za komparativnu književnost, pa tako i Željka Matijašević, autorica recenziranog djela.

DISKREPANCIJA

SIJEČANJ 2008.

SVEZAK 9 | 13 BROJ

Recenzirano djelo je autoričina prva knjiga koja je “zamišljena kao uvod u Freudovu i Lacanovu misao, kao raščlamba temeljnih psihoanalitičkih ideja u Freuda te prikaz njihova daljnjeg razvoja u Lacana, a nadahnuta je Freudovom Autobiografijom, pregledom povijesti jedne ideje”. To jest, s jedne strane dovoljno iscrpna i stručno pisana da može poslužiti kao najosnovniji preglednik i podsjetnik za one koji su dobro upoznati s materijom, te s druge strane da može biti početnica onima koji uopće nisu upućeni u psihoanalizu. Upravo ta poliperspektivnost ove “psihoanalitičke početnice” je njezin najjači adut. Time je knjiga zaista dobrodošla publici raznih profila, no upravo tu se nalazi i njezina slaba točka. Naime, ukoliko ne uspije zadovoljiti oba navedena uvjeta, to jest – i pristupačnost i potrebnu stručnost/informativnost, može se reći da je donekle ili u cijelosti promašila svoju publiku, a time i svrhu. Prvi pogled na sadržaj otklanja takve sumnje. Knjiga je, sukladno naslovu, podijeljena u dva dijela. Prvi dio je posvećen Freudu, drugi, naravno, Lacanu. Prati se određena kronološka matrica u razvoju

psihooanalitičke teorije; tako je prvo poglavlje naslovljeno “Od neurologije do psihopatologije”. Matijašević započinje kratkim ocrtavanjem stanja u psihijatriji do pojave Freuda; uloga hipnoze, prevladavajuće devetnaest-stoljetne mehanicističke paradigme i poznatih pionira psihijatrije i neurologije poput Charcota, Breuera i J.H. Jacksona. Freud će tu mehanicističku paradigmu preuzeti i do srži je seksualizirati u teoriji nagona. U drugom se poglavlju, “Seksualnost, Edipov kompleks i sublimacija” uvode osnovni pojmovi freudovske psihoanalize; autorica u slijedećim poglavljima “Metapsihologija i topike” i “Spekulativna faza: revizija nagonске teorije” dalje prati Freuda u čestim revizijama njegove mehanike psihičkog i mentalne geografije. Autorica izlaže sve važne Freudove kategorije, poput načela ugođe i načela stvarnosti, sublimacije, razvojnih faza, podjela psihe, energije, snova, libida, melankolije, primarnog i sekundarnog narcizma, itd. Dalje u djelu se, slijedeći Freuda, pregled pomiče na ono društveno, odnosno na problematiku sublimacije, kulture i religije. Sublimacija je, naime, ona problematična točka iz koje valja objasniti odnos individualno-psihičkog i društva kao cjeline. Freudova “Nelagoda u kulturi” pokušaj je da se polazeći od modela psihe izgradi shvaćanje kulture koja je određena kao “pothvat da se učine dominantnima nagoni života”; pri tom se Freud uvelike oslanja na Platona i njegovo shvaćanje Erosa. Jednom kada je ono društveno u igri nužno je uvesti čitav niz društvenih teoretičara obilježenih psihoanalizom. Matijašević tako jasno i sažeto, ali – zbog prostornog ograničenja – i površno sumira najosnovnije postavke Marcusea, Reicha, Lascha, Elliota i ostalih. Slijedi kratak pregled najslavnijih Freudovih slučajeva (“Dora”, “Hamlet”, “slučaj suca Schrebera”) i njegove središnje patološke kategorije – neuroze. Naime, ključno pitanje je “da li je određena osoba sposobna uživati i djelovati?”. Paranoja, prijenos i protuprijenos, Freudovo koketiranje sa smještanjem homoseksualnosti (od čega je naposljetku odustao) u određeni patološki kompleks, pregled shvaćanja analize temeljen na Freudovim kasnim predavanjima, problemi su kojih se autorica dotiče. Naposljetku, tu je i pitanje ženskog kome je posvećeno zadnje poglavlje – petina čitavog teksta o Freudu. Lomovi, sukobi i prijepori baština su koju je Freud ostavio feminizmu, a sukob oko njega se uglavnom svodi na pitanje “tlačiteljski patrijahalni esencijalist” ili “veliki emancipator”. Rod “tamnog kontinenta” vrvi od suprotstavljenih shvaćanja psihoanalize; pitanja identiteta, oblikovanja ličnosti i odnosa među spolovima/rodovima su u središtu zanimanja. Po-

glavlje završava pozivanjem na Jessicu Benjamin koja se zauzvrat poziva na Lacanov opis majke "kao mističnog bezdana afektivne fuzije, društvene utopije totalitarnog nadzora", što upečatljivo najavljuje drugi dio knjige.

Dio o Lacanu ponovno slijedi kronološku matricu; tako se kreće od osnovnih biografskih podataka, nakon čega slijedi izlaganje "povratka Freudu" kroz prizmu strukturalne lingvistike i filozofije. Lacan je "podigao Freuda na drugu potenciju" zamijenivši njegov biologizam simbolizmom. U skladu s tim, za Lacana je čovjek primarno sustav označitelja. Matijašević nas vodi kroz težak korpus lakanovske teorije i nomenklature; žudnja, psihički registri - Imaginarno, Simboličko i Realno te tri figure oca su među pojmovima koje se nastoji približiti. Konstituciju žudnje Lacan određuje kao žudnju drugoga, što vjerojatno vuče svoje porijeklo iz njegovog prisustvovanja Kojeveovim seminarima. Ponovno, kada je nužno proširiti doseg teorijskog horizonta fokus se pomiče na društvene teoretičare na koje je utjecala lakanovska psihoanaliza: frankfurtovce te slovensku lakanovsku školu i Žižeka. Danas, argumentira Lacan, vlada "post-edipsko stanje"; edipska socijalizacija zahtijeva dobro definirane majčinske i očinske uloge što u suvremenom društvu nije slučaj. Dolazi do "propasti oca" te proizvođenja "savitljivog narcističkog tipa ličnosti" (Dews). "Za Žižeka će psihoanaliza biti sredstvo koje će potkopati utemeljujuću gestu filozofije time što će uspostaviti njezin čin utemeljenja kao čin ludila" (str. 149). Radi se o promišljanju "nepripitomljivosti kapitalizma" lakanovskim teorijskim oružjem; "jedino u prekomjernosti sadržan je užitak". Kapitalizam donosi trajni nalog uživanja i toj "pripitomljenoj želji" će u Anti-Edipu Deleuze i Guattari suprotstaviti "bujicu žudnje koja nije reducirana na edipske kodove", obarajući se i na samog Lacana. Lacanovo povezivanje psihoanalize i filozofije se analizira u poglavlju "Filozof realnog i etika žudnje"; za Lacana se "sva misao odvija nesvjesnim putevima", dakle "mislim ondje gdje nisam, dakle, jesam ondje gdje ne mislim". Glavna Lacanova misao je ona o "otuđenju subjekta u označitelju čiji početak dijanosticira u kartezijanskom rascjepu subjekta" (str. 159). Lakanovska žudnja je metonimijske prirode i ona nikada ne može biti zadovoljena. Nadalje, Lacan izgrađuje svojevrsnu "metafiziku realnog" unutar koje postulira primordijalni "objekt a" blizak Kantovoj stvari po sebi, "proizveden rascjepljivanjem jedinstva majke i djeteta" (Fink) i koji je izvoriste neutažive žudnje. Što se etike tiče, Matijašević citira Lacana za kojeg "iz analitičke perspektive jedina stvar zbog koje možemo biti krivi je što smo odustali od vlastite žudnje" (str.

174). Autorica iznosi i Lacanovo ponovno tumačenje Freudovih slučajeva. Klasičnim kategorijama neuroze, psihoze, paranoje i shizofrenije Lacan dodaje perversiju koju posuđuje od Krafft-Ebinga. Sama društvena dijalektika djeluje tako da “strukturira ljudsku spoznaju kao paranoidnu”, a “analitička majeutika (...) dovodi do toga da u subjekt treba inducirati kontroliranu paranoju” (str. 181). Posljednje poglavlje se ponovno bavi “onim ženskim” i donosi objašnjavanje Lacanove izreke “Žena ne postoji” te pregled ideja Juliet Mitchell, Luce Irigaray, Julie Kristeve, Hélène Cixous i ostalih.

Autoričino pisanje odaje stručnost i izuzetnu upoznatost s materijalom. Matijašević panoramskim pogledom zahvaća golemi teritorij psihoanalitičke misli, inicirajući u svaki važniji aspekt Freudove i Lacanove misli. No upravo tu se krije i jedna od slabosti knjige. Naime, u prilično malo stranica nagomilana je velika hrpa ideja, pojmova i imena. Bolje bi bilo da je knjiga stotinjak stranica opsežnija što bi omogućilo bolju razradu. Dio o Lacanu tu naročito pati; ponekad autorica uvodi pojmove bez da ih je eksplicitno definirala. Njihov odnos također često nije jasan. Materija nije jednostavna sama po sebi i navedeni nedostaci “početnika” mogu ostaviti u konfuziji i nerazumijevanju. Bilo bi korisno da je uključen dodatak s rječnikom pojmova lakanovske i freudovske teorije. Također bi bile prikladne sheme koje bi pojednostavnile shvaćanje brojnih podjela i njihove česte revizije. Zbog tih nedostataka, čitatelj će ostati s mnoštvom neodgovorenih pitanja i dosta nedorečenosti, što i nije loše jer tjera na daljnje čitanje. Ali šteta je što djelo ne uspijeva ispuniti sav svoj potencijal i biti zaista cjelovit vodič kroz svoj predmet.

TIJANA TRAKO

Split 30.-31. ožujka 2007.

Hrvatski sociološki kongres

Nacionalni sociološki kongres održan je u Splitu 30.-31. ožujka 2007. Tema kongresa bila je “Metodološki izazovi sociologiji: društveni problemi u Hrvatskoj”. Kongres je održan na Filozofskom fakultetu u Splitu, u organizaciji Odsjeka za sociologiju pokrenutog prije dvije godine i osobito posvećenog metodološkim temama. Konferencijski dio sastojao se od 42 izlaganja, a tema se pokazala vrlo značajnom te je potakla brojne rasprave

o dosezima i razvoju sociološke metodologije u Hrvatskoj. Bilo je iznimno zanimljivo poslušati predavanja koja su se ticala različitih metodoloških pristupa na različitim poljima sociologije. Uz brojne istaknute sociologe i sociologinje, profesore i profesorice sveučilišta, bilo je poticajno vidjeti mnoga mlada lica – studente sociologije koji su također dali svoj doprinos izlaganjima i raspravi.

Prvi dan kongresa održala su se uvodna izlaganja profesora Benjamina Čuliga, Ognjena Čaldarovića i Anči Leburić. Isti dan održan je i okrugli stol “Sociološka istraživanja u sustavu znanosti – hrvatska iskustva i europske mogućnosti” pod vodstvom profesora Siniše Zrinščaka, nakon čega je uslijedio radni dio kongresa. Sljedeći dan održana su izlaganja u dvije sesije koje su moderirali profesorica Branka Galić te profesor Dražen Lalić. U subotu je održana i izborna skupština Hrvatskog sociološkog društva i, šlag na kraju, zajednička večera.

Nakon rada u sesijama, u petak, 30. ožujka održana je radionica koja je imala za cilj predstaviti Bazu znanja iz sociološke metodologije. Izrada elemenata Baze znanja je od akademske godine 2005./2006. uključena u redoviti nastavni program dodiplomskog studija sociologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, na predmetima Metode istraživanja II i Izgradnja modela u sociologiji koje predaje prof. dr. sc. Vjekoslav Afrić.

Čak 146 studenata druge, treće i četvrte godine sociologije je tijekom dvije akademske godine izrađivalo objekte znanja (learning objects - IO) i informacijske objekte (information objects - IO), i tako su u Bazu znanja upisani ne samo pisani materijali, već i slike, tablice, dijagrami i zvučni zapisi. Baza znanja: Metode istraživanja u društvenim znanostima lako je dostupna na službenim stranicama Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Baza znanja je otvorenog pristupa i za nju nije potrebno korisničko ime. Samo pretraživanje Baze znanja olakšano je tražilicom. Tražilica na ključne riječi izbacuje objekte znanja unutar kojih onda nalazimo informacijske objekte pojma koji tražimo.

Više o detaljima kongresa, i ostalim temama koje su izložene, iznosi Hrvatsko sociološko društvo na svojim službenim internetskim stranicama. Kongres se pokazao izvršnim mjestom za razmjenu ideja i produktivnu raspravu, i mogu još samo dodati da se radujemo sljedećem sociološkom susretu.